

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXIII — leto 1977/78 — št. 5

Jezik in slovstvo

Letnik XXIII, številka 5

Ljubljana, februar 1977/78

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svet časopisa: Berta Golob, Ivo Graul, Marjan Javornik, Jože Koruza, Mira Medved, Jože Munda, Breda Pogorelec, Aleksander Skaza, Marija Smolič, Marjeta Vasič (predsednik), Pavle Vozlič, France Vurnik

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina pete številke

Razprave in članki

121 *Franc Zadavec* O stilu ekspresionistične lirike III

127 *Marija Gabrijelčič* Vpliv učiteljevega pričakovanja in nekaterih drugih subjektivnih dejavnikov na ocenjevanje spisne naloge

135 *Niko Jež* Odmevi Mlade Poljske v slovenski literaturi

Jubilanti

141 *Gregor Kocijan* Sedemdeset let Janeza Logarja

142 *Jakob Müller* Podoba Lina Legiša

Slovenščina v javni rabi

144 *Berta Golob* Kaj je prav?

Kulturnozgodovinske ekskurzije

145 *Viktor Smolej* V povirju treh rek (Nadaljevanje)

Ocene in poročila

151 *Helga Glušič* Dve knjigi o Josipu Vidmarju

153 *Berta Golob* Nekaj misli ob novi učni knjigi

154 *Marija Stanonik* Nova zbirka ustnega izročila iz zamejstva

Zapiski

155 *Franc Pediček* K terminologiji v naši znanosti o informacijah

159 Program za literarne vede

5/3 *Jože Koruza* Slovenistika v ZRN

5/3 *Vilko Novak* Še o Jožefu Ficku

Franc Zdravec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O STILU EKSPRESIONISTIČNE LIRIKE

III.

Stavek (poved)

Poetika ekspresionistov dovoljuje vse prej, kot melodiozni in zvočno ubrani stavek. Fran Albreht pravi, da mora ritem pesmi »vreščati«, Srečko Kosovel pa, naj pesem »hrešči« (morda je v ozadju obeh misel Hermanna Bahra, da ekspresionistična umetnost »kriči«). Ta glagola seveda ne povesta vsega o ritmiki ekspresionistične pesmi, opozarjata pa na dejstvo, da njen stavek bolj napeto in neubrano govori, kot ubrano poje, da je pesniku več vredno, da nekaj močno pove, kakor pa da lepo pove. Burno govoriti, zanosno oznanjati je posebna pravica ekspresionističnega lirskega subjekta. Včasih se ekspresionist postavlja tudi kot advokat, ki govori v imenu množice, raje se izpoveduje v obliki »mi« kot v obliki »jaz«. Bujna elokvenca, pozivanje, rotnje, prepričevanje in glasno izjavljanje je način oznanjevalca, ki hoče voditi množico, hkrati pa ji omogoča, da v njegovi pesmi govori tudi sama, da se v obliki pluralnega subjekta sama poteguje za svoj ideal. A tudi intimna tematika je v tej poeziji izoblikovana bolj z govorniški stilizmi, kakor pa s takšnimi, ki ustvarjajo tišje lirsko sporočilo.

Ekspresionistov govorniški stavek sporoča ali veliko snovnega ali pa veliko duhovnega, zdaj kopiči snovne, drugič abstraktne motive. In ker hkrati tudi roti, oznanja, zatajuje, utemeljuje, se v pesmih vrstijo stavčne strukture, ki jih urejajo zdaj časovni in oziralni vezniki: ki, ko, če, kar, da, če bi, da bi, o da bi, drugič predlogi: v, z, iz, od, do, ob. V takem sistemu ni dosti prostora za tihe lirske melodije, za parataktična soglasja, odprta pa so vrata patosu in racionalizmu. Tu je besedo, frazo, verz dovoljeno tudi podvojiti, potrojiti ter nizati utemeljevalne hipotakse, kajti lirsko sporočilo hoče izzvati, razvneti, prepričati, napraviti glasen, afektivno in logično močan vtis. Naj stavek predvsem poroča: »Iz zemlje se tleče ženska iztrga« (Seliškar), ali pa se z njim izpoveduje lirski subjekt: »v besede tresk se mečem kot v vihar« (A. Vodnik), obakrat sporoča razburljiv lirski dogodek, ki ga s prepozicijo razpne na vse besede, na ves stavek.

Ozrimo se po pesniški retoriki Franceta in Antona Vodnika, Mirana Jarca, Toneta Seliškarja in Mileta Klopčiča, Frana Albrehta in Srečka Kosovela!

Stavek Franceta Vodnika večkrat sporoča predvsem misel. Zato se v pesmih *Znamenje na nebu*, *Pesem nevidne reke*, *Izgnanec* in drugih verz bori za svoje poslednje ostanke, ostajajo mu le še ritmizirane povedne enote:

In vem, da pred menoj stoji, držeč v rokah
prečudežno rožo mojega imena — On,
ki ga še niso videle moje oči.

Kraj borbe ni na zemlji, a tudi ne v nebesih.
Borba se bije in odloči med nebom in zemljo
in bo končana v noči strašnih poročnih skrivnosti,
ko se nebo in zemlja poljubita v srcu človekovem.

Ker Vodnik oblikuje predvsem miselno sporočilo, mu je zvočnost postranskega pomena, njegov verz zlahka pogreša zaključnih zvočnih odmevov. V prvi kritici je hipotaksa izrazito pripovedna, a lirsko-dramatično še dovolj napeta in in razgibana. Govornikova drža je obakrat sicer še omejena, zadržana, ostrega obrata v množico ni čutiti, jasno pa je, da v drugi kritici pesnik ne govori le o osebi, marveč o človeku sploh.

Pesem Antona Vodnika *Rdeči mornarji* pa je monolog množice, ki krčevito razmišlja o sebi, se obtožuje, kliče na pomoč ter uporablja velelne, želelne in vzklicne stavke:

Joj, koliko duš smo ubili
mi rdeči mornarji!
Reši nas, reši nas rdeče mornarje, o Daljni!
Daj sveto odvezo, o Daljni!

Ta pesem sicer ni psalm, ki je že sam po sebi retoričen, je pa vendarle »molitev«, privzdignjen retorični patos, usmerjen k mitu. Tudi v pesmi *Ave Maria* uporablja Vodnikov pluralni subjekt patetiko želelnih, velelnih stavkov in jih utemeljuje z odvisniki, ki poudarjajo nazorsko vsebino bivanja (»Ave Maria... Ave Maria! / Ah, spusti, ah spusti tančico iz svojih dlani, / da nas ogrel bo Tvoj beli smehljaj, / da bomo drevo sredi Tvojega vrta... / O daj, Marija, o daj!«) Govorniška tvorba je tudi tale antitezna zveza: »Nič ne marajmo, če pravijo ljudje: to je otročje — / mi gremo v božje naročje —« (*Sveti Frančišek Asiški*): na vzklicni stavek odgovarja utemeljevalna, parataksična zveza, ki ne izpoveduje občutja, ampak nazor. Vprašalni in nikalni stavek postavlja Vodnik antitetično tudi v religiozno zastrtih ljubezenskih dialogih: »Gospod, večer je, naj spustim zaveso? — / Ne, oh, sestra, ne!«, torej v »da« — »ne« položajih. Afektivno retorični so tudi stavki, ki jih začenja z vzkliki: o, oh, joj.

Tudi Miran Jarc razumsko nadzoruje in vodi lirski dogodek ali motiv. Kadar se izpoveduje v burnem ritmu, kot v pesmi *Vrtljak*, ali pa piše ustavljajoči se ritem, kot v pesmi *Jesen*, kopiči gramatično enakovredne odvisnike. Da je njegova hipotaksa izrazita racionalna tvorba, da se razpreda tudi čez osem verzov, izteče pa v racionalni sklep, potrjuje zlasti naslednji primer:

Če bi legel pod večerno zarjo
in prislusnil valovanju trav
in razprožil roke kvišku, da bi ob njih
drsli zračni toki od vseh strani sveta,
če bi vdihaval vseмирsko molčanje daljin

in bi se gledala iz obraza v obraz

priroda in jaz — Evropejec — — —

o, tedaj bi moral od vesoljne bolesti umreti!

Tako pa ne piše le pogojno-sklepalnih stavčnih zvez, ampak tudi antitetične. Trikratni anafori »Misiš, da je...« sledi nasprotni sklep: »Pa je le...«. Ker rezultativ dogajanje zavre, razgibati pa ga ne more tudi naštevanje, se besedna masa v vseh takšnih zvezah giblje v počasnem ritmu.

Veliko retorike je tudi v socialni vrsti ekspresionistične lirike, toliko več, ker se njen pisec srečuje in sooča s »konkretno« množico ali posameznikom. Seliškar posnema zdaj govorjenje pijanega delavca:

— Svoboda — revolucija — smrt

haha, hoj — mi, proletarci,

haha, hoj —

drugič se obrača k vznemirjenemu delavstvu, k človeštvu in poudarja besede pravica, brat, srce, ljubezen:

Kako pa to mislite, bratje, s Pravico?

Jaz pa vam pravim:

brat brata objemi...

Govorniški naglas je zlasti prisoten v naštevalni figuri, ki je ena od osrednjih stilizmov zbirke *Trbovlje*, npr.:

Vi, bratje evropski,

in vi, prekoocenanski,

in vi, prekouralski...

Viharna govornika sta tudi Fran Albreht in Mile Klopčič. Albrehtov *Proletarski maj* je pravzaprav že govorski zbor, sporočilo členi dvojna vloga množice, anti-teza med »mi« in »vi«. Gramatično je pesem sicer popolnoma parataktična, a zato nič manj govorniška; izpoved kolektivnega lirskega subjekta je ekspresivna in toliko burnejša, kolikor glasneje vključuje v svoj govor sovražni subjekt. Večina Klopčičevih pesmi v zbirki *Plamteči okovi* je pesnikov pogovor z množico. Zdaj je ta pogovor monolog, ki pa ne izpoveduje nič zasebnega, ampak objektivni položaj množice:

Je li to moje?

Saj to ni moj!

Zdaj vodi boj!

Drugič ustvari z naštevalno elipso ostro, sunkovito padanje besed: »Špartaki bili. / In Gubci bili. / Pa Karli smo vsi!« Govorniški naglas je občuten zlasti v pesmi stopničastega verza:

Ko sleherni sodrug in brat

korak

nameri v boj,

da izidi soj

iskreč,

plateč,

rdeč!

V Kosovelovih idejnosocialnih pesmih je manj retorike, ta pesnik se omejuje na posamezne vprašalne in velelne stavke, z burnejšim nagovorom le včasih obseže vso kitico:

Ne toži, drug, tožiti je neumno!
Trpiš krivico? Trpi jo pogumno.

— — —
Ne prosi, brat, kdor prosi, ne zasluži,
za nas velja parola: naj zahteva.
In ta parola, bratje, naj nas druži.
Bodi bojevnik, drug, ne pa šleva!

Kosovelovi govorniški verzji se ogibajo patetičnih stopnjevanj, v glavnem so kratki, eksplozivno napeti, včasih ritmično tudi »zahreščijo«, kot npr. verz iz eliptičnih, metonimičnih stavkov: »Podor! Vse do tal...«

Poleg hipotaktičnih stavčnih zvez, poleg kopičenja enakočlenskih pa tudi anti-tetičnih povedi so za ekspresionistično liriko značilni še drugi govorniški stilizmi. Zelo opazni sta geminacija in potrojitev besede, sintagme in verza. Cilji tega stilizma so deloma vsebinski deloma estetski: zdaj je podvojitve afektivna, njen namen je lirski; drugič hoče pesnik bralca z njo prepričati, da mu sporoča nekaj usodnega. Z geminacijo ekspresionist stopnjuje, ostri ali razpoloženje ali spoznanje.

Ko hoče Seliškar povečati prepričevalnost sporočila, trikrat ponovi »Ni od vekomaj, ni od vekomaj, ni od vekomaj!« Tudi France Vodnik včasih trikrat ponovi besedo in zvezo, da bi ja prepričal, kako usodno je njegovo klicanje in sporočilo: »O, sestre in bratje, pridite vsi, pridite vsi«, »Jaz padam, padam, padam / v temah krvi, v temah sveta«, »O prosili, prosili, prosili so zvoki ihtelč!« Tudi Anton Vodnik rad zasipa besedila z retoričnimi podvojitvami, z njimi verz tudi melodizira in polni z zvočno orkestracijo:

o to zvonjenje,
ki sinje, sinje veje.

— — —
o, kako opojno daljno
pojejo, pojo zvonovi.

Miran Jarc zbuja s podvojitvami tesnobo, občutek konca, človekovo družbeno in vesoljsko katastrofo:

Vrtenje, vrtenje, vrtenje, vsi eno
vsepozabljenje... vsepozabljenje
skupaj, vsi skupaj, tesneje, tesneje!
Vse nekoga tesno čaka, čaka, čaka.

Včasih pa tudi Jarc izdela s tem stilizmom mehkejši, bolj melodiozni kot ekspresivni ritem:

bele roke
valove... valove... valove.

Geminacija in anafora sta močno prisotni tudi v Kosovelovih pesmih, res pa je, da sooblikujeta njegove pesmi vseh stilnih smeri (impresionistično, simboli-

stično, konstruktivistično in ekspresionistično pesem). Oba stilizma, še zlasti podvojevanje in potrojevanje rabi predvsem zato, da poudari baladnost eksistencialnega motiva:

Biti drevo je lepo, lepo,
biti drevo je grenko, grenko —
Kadar stojiš sredi burje sam
in je mrzel, mrzel hram.

— — —
Smrt je med nami, med nami, med nami,
njej veljaj — boj!

Tudi Edvard Kocbek podvojuje, zato da poveča burnost dogodka, izrazi vihar-
nost ekspresionističnega človeka ali pa afektivno izpove količino motiva:
»bežim, bežim, da me ne dohiti«, »kako vsa zemlja zdaj diši, diši«. Tako imeno-
vano »stvarstvo« slavi kot obredni govornik, v motivu dvanaajstkrat ponovi ve-
lelnik »zaspi!«, »zaspitel!«:

Zaspi, šumenje drevja in morskih
valov, zaspite trave in nizki mahovi,
zaspi tudi ti, bojazen.

Litanijski obrazec ali obredni stilizem »pojem hvalo« ponavlja v neki hvalnici
na začetku vsakega odstavka. Kocbekove ode-hvalnice so sicer lirske, a so
oblika govornika, slavilca, patetika, ki našteva predmete drugega za drugim in
sproti utemeljuje, zakaj »poje hvalo« ostajanju, neranljivi duši sveta, igri duha
in drugemu. Poimenovani stvari sledi hvala ali utemeljitev v duhu krščanskega
dualizma.

Nič manj izrazita, za ekspresionistično liriko pa še posebno specifična stilizma
sta predložna in modalna zveza. S prvo ustvari ekspresionist sunkovito, tresko-
vito izpoved, z naglo kretnjo usmeri dejavnost lirskega subjekta k nečemu ali
proč od nečesa; s predlogi prisili lirski subjekt, da opravi dejanje napeto, naglo-
gibo, krčevito, hkrati pa osredini na dejanje vse besede, ves stavek. Z modalno
zvezo ustvarja ravno nasprotno učinke: dejanje nakaže, a ga tudi že zavre.

Res je, da pišejo predložne zveze tudi Kosovel, Seliškar in še kdo, vendar je to
predvsem stilizem, že kar izrazni kliše pesnikov, ki jih muči razdvojenost na
dušo in telo, zasidran v motivih, kjer duh in snov treskata drug ob drugega, kjer
se duša ne more iztrgati iz snovi. Anton Vodnik npr. piše:

da ne bi duše jim raztrgal jok
v veter in daljo dvignjenih rok,
ki vpijejo v bolest noči.

Preko dramatiziranih rok odteka napeto razpoloženje v veselje; napetost je
razmrežena na vse besede v stavku. Še posebno sunkovit je tale, že kar vzorčni
prepozicionalni sestav: »V besede tresk se mečem kot v požar.« V obeh primerih
se dejanje s pomočjo predloga prevlači od subjekta na predmet, subjektivno
naravnost udari v predmetno. France Vodnik upesni s prepozicionalno zvezo
tudi ljubezensko grozo: »Moja srčna stran rdeče gori / v vihar in svet, ki je ves
tema —«. Zaustavljajoči prestop iz prvega v drugi verz še poveča tesnobo,

metafora »rdeče gori v vihar« je zaradi njega še bolj eksplozivna, krčevita, zaletna. Tudi Božo Vodušek izraža duhovne napetosti in viharna občutja s predložnimi zvezami: »omahnem v molk«, »rosni vonj trave in divjih rož krvavi v tišino« in še:

krilimo s težkimi rokami v praznino,
tipamo v blazni smeh,
ki lomi hripavo se z zasinelih usten.

Videti je, da prepozicionalne zveze odzamejo liričnost tudi parataksi, tudi njo podredijo krčeviti, sunkoviti povednosti.

Predložne zveze in njihovo sunkovitost pa večkrat zmanjša ali celo zavre modalna oblika, zlasti še v pesmih Mirana Jarca:

Zletel bi v dalje
in planil v blaznem skoku iz kroga v prostranost.
Morda tvoje ime bom v neskončnost zavpil.
V svoji nemoči bi kriknil do neba.

Že ti primeri jasno potrjujejo, da modalna oblika zaustavlja, celo preprečuje sunkovite zalete, da je torej zaviralni stilizem. In kakor predložne zveze še bolj raznetijo izrazno moč glagola, tako mu jo modalno občutno zmanjšajo. Skratka, ekspresionist, ki se čuti osamljenega ali pa doživlja nemoč, omejuje dejavnost z modalnimi zvezami, z njimi poudarja občutje negibnosti. Hkrati pa poveča tudi vtis, da izpoveduje le svoj problem; čim več je namreč v pesmi modalnega, tem več je v njej subjektivnega.

Modalnost ekspresionistične pesmi sloni predvsem na gramatikálnih oblikah: da bi, če bi, o da bi. Te oblike nekaj napovejo, začnejo, poudarijo željo, tudi voljo, enako močno pa napovejo tudi neizpeljivost želje in razkrijejo nemoč:

Da bi ju videl! Da bi bil čist kot plamen in kristal! (F. Vodnik)

Na oknu moje sobe cvetele bi rože pozimi in v maju. (A. Vodnik)

O, da bi sam se pred sabo otel!

Pojoča je noč, da bi izkoprnell

Če bi legel...

O, tedaj bi moral od vesoljne bolesi umreti! (Jarc)

Jarc »razveže« modalnost z modalnostjo, takšen primer je srečati tudi pri Kosovelu:

O, zakričal bi, da bi odmevalo
vse od gore, od gozdov, od dolin,
pa se bojim, da sam bi ostal
s potisočrjeno praznoto.

Verižne modalne zveze izražajo trajno nespremenljivost, popolno negibnost stvari in razmerij med ljudmi.

Posebni nosilci modalnosti in negibnosti so nagosto zbrani v Jarčevi pesmi *Jesen*. Zveze »meniš videti v onkrajnost«, »zdi se mi, da slišim«, »zaklical bi od gore do gore«, »drevo, ki bi rado v sinjino« sporočajo, da lirski subjekt in predmet hočeta nekaj storiti, njuna dejavnostna mogočnost pa je ničelna, modalne zveze jo omejijo na nič; v bralcu zbudijo občutek, da je lirski subjekt brez

moči, je negiben, priraščen, kot »drevo, ki bi rado v sinjino«, pa ne more vanjo. Tudi drugi glagoli podpirajo občutek negibnosti, zlasti neprehodni, ki izražajo svetlobna stanja: sijati, žareti: »Zdaj sijajo zarje večerne«, »zvoki žarijo na nas«, dalje glagoli imeti (»Ljudje imajo čudno velike oči«), videti, meniti, misliti, rezultativa »je« in »so« (»Saj so vsi strmenje«) in drugi. Občutek, da se življenje ne more spremeniti, da se je človekov čas dokončno ustavil, in občutek katastrofalne osamljenosti pa ostrijo v lirskem subjektu tudi dinamične podobe pesmi: »vsi se vračajo v svoje domove«, »zdaj je čas povračanja«, »v njej potonevajo ptice«.

Skleniti je torej mogoče, da je stavek v ekspresionistični liriki zdaj retoričen, buren, sunkovit, rezko ritmiziran, ali pa je zavrt in dramatično negiben. Govorniške stavke piše pesnik, ki je tudi miselno vznesen, se obrača k mislečemu bralcu, ga hoče prepričati in povesti v drugačno prihodnost, v moralno lepše življenje; modalno zavarte, ritmično upočasnjene pa pesnik, ki ga preplavlja občutek in zavest, da je vse obstalo in se ne more nič spremeniti.

Ko so ekspresionisti spoznali, da ostaja njihova spreobrnitvena in samoočiščevalna retorika le v besedah, človeka in družbenih razmer pa ne spremeni, in ko so še uvideli, da se zgodovinski potek ne meni tudi za dramatični občutek negibnosti, je lirska elokvenca obeh vrst, vznesene in zavarte, naglo upadla, in stavčna oblika lirske pesmi se je v pregibu obeh desetletij med vojnama znova vrnila v mirnejše stanje.

Poučno pa tudi nujno se je nazadnje vprašati, koliko so nekateri stilizmi ter ekspresivni in modalni tip povedi v ekspresionistični liriki naslonjeni tudi na tradicijo Cankarjevega pripovednega stila. A preden odgovorimo na vprašanje, je treba pogledati še na poetiko besede v tej liriki.

Marija Gabrijelčič

Novo mesto

VPLIV UČITELJEVEGA PRIČAKOVANJA IN NEKATERIH DRUGIH SUBJEKTIVNIH DEJAVNIKOV NA OCENJEVANJE SPISNE NALOGE

V večletni učiteljski praksi sem se mnogokrat srečevala z različnimi problemi pri ocenjevanju. Precej je strokovnih del, ki obravnavajo preverjanje in ocenjevanje. Avtorji veliko pišejo o vrstah ocenjevanja in preverjanja, o namenu te dejavnosti,¹ o načinih, napakah in številnih subjektivnih dejavnikih, ki močno vplivajo na usno in pisno ocenjevanje. Konkretnih empiričnih raziskav o teh vprašanjih pa je v domači literaturi le malo.²

¹ Barica Marentič-Požarnik: Dejavniki uspešnega učenja, Filoz. fakulteta, Ljubljana 1974, str. 95.

² Leon Zorman: Preverjanje in ocenjevanje znanja ter opazovanje učencev v šoli, DZS, Ljubljana 1968, str. 12.

V svoji raziskavi sem se omejila na ocenjevanje prostega doživljajskega spisa. Menila sem, da prav pri popravljanju in ocenjevanju spisov naletimo na številne težave. Tu ne mislim na obremenjenost učitelja — slavista s popravljanjem zvezkov, pač pa na vprašanje, kako sploh oceniti spis.

Če ocenjujemo narek ali prevod v tuj jezik, kontrolno vajo za pregled ločil, prepis iz učbenika in podobno, preštejemo napake. Tega potem ni težko oceniti; ocena vsebuje predvsem te kvantitativne vrednosti. Pri ocenjevanju prostega spisa pa je drugače. Tu so še kvalitativne vrednote: estetske, psihološke, družbeno moralne narave, zato se ne da določiti nekih količinskih norm, temveč se moramo zadovoljiti z vtisom. S tem pa izgubi ocena spisa svoj kvantitativni značaj in postane vrednotenje. Pri tem pa so lahko prevladujoči prav subjektivni vplivi.

V letih svojega šolanja in pozneje poučevanja na različnih šolah sem lahko večkrat opazovala, da so imeli učenci v zvezkih z domačimi ali šolskimi nalogami skoraj vse leto enake ocene pri spisu. Zanimalo me je, ali so spisi res tako podobni po kvaliteti, ali pa morda ocenjujejo učitelji te proste izdelke po predhodnih sodbah, ki jih dobijo o učencih od drugih učiteljev ali pa si jih ustvarijo sami. Če od nekega učenca več pričakujejo, ali ga tudi bolje ocenijo?

Ocena spisa je odvisna tudi od tega, kako se učitelj loti naloge: ali išče v njej le napake ali pa to, kar je dobrega (ocenjevanje v + ali —).

In končno je pomembno tudi to, v kakšnem razredu je učenec napisal spis. Če prevladujejo boljši pisni izdelki, bo učenec dobil za spis nižjo oceno, kot bi jo dobil v razredu, kjer učenci na splošno slabo pišejo.

Eden izmed najmočnejših izvorov subjektivnosti pri ocenjevanju je pripisovanje različne pomembnosti posameznim komponentam spisa. Pri doživljajskem spisu, ki ga učenci pogosto pišejo v osemletki (od tretjega razreda dalje), ocenjujemo v glavnem tele komponente: zgradbo, vsebino, slovnico in pravopis, slog, besedni zaklad in formalno stran (obliko, pisavo in dolžino spisa). Nekaterim učiteljem se zdi pri ocenjevanju pomembna zlasti vsebina, drugim slog, tretjim besedni zaklad, nekaterim celo dolžina spisa. Marsikateri učitelj gleda pri spisu predvsem na slovnične in pravopisne napake in ocenjuje pod vplivom »sugestije rdečega svinčnika«³. Poznamo tudi učitelje, ki pretirano pazijo na obliko in pisavo.

Četudi bi se različni ocenjevalci pri vrednotenju prostega spisa ujemali glede tehtnosti vsake posamezne komponente (to je glede deleža vsebine, sloga, pravopisa ... v skupni — globalni oceni), še vedno ne bi dobili enakih ocen za isti spis.

Zakaj tako?

V svoji raziskavi sem iskala odgovore na vsa ta vprašanja.

Na 60 šolah v Sloveniji (zajela sem del Zasavja, Belo Krajino, Dolenjsko, Notranjsko, Koper z okolico ter Ljubljano z okolico) je sto učiteljev slovenskega

³ Fridrih Troj: Prilog pitanju proveravanja znanja i ocenjivanja učenika u našim školama, Beograd 1957, str. 18.

jezika ocenilo spis STRAH ME JE BILO, ki ga je napisala učenka osmega razreda s podeželske osnovne šole v novomeški občini. Spisu je bil priložen še anketni vprašalnik glede podatkov o učenkinih umskih zmogljivostih in socialnem položaju. Podatke sem zbiral v februarju, marcu in aprilu 1976. Učiteljem slavistom se na tem mestu zahvaljujem za pomoč.

STRAH ME JE BILO

Bilo je nekega zimskega večera, ko sem bila sama doma. Že ves čas sem se tresla od strahu in premišljevala, »kaj če kdo potrka na vrata«.

Ko je bila ura že 9 zvečer sem se počasi odpravila v posteljo. Že skoro sem zaspala, ko sem zaslišala težke korake po dvorišču in okoli hiše. Potem je nekdo potrkal na vrata in kmalu odšel. Čudno se mi je zdelo, zakaj pes nič ne laja. Bila sem vsa v strahu kaj bo. Potiho sem se splazila s postelje in odšla proti vhodu ter pogledala na dvorišče. Takoj sem posumila, da so bili cigani. Spraševala sem se, kaj naj storim. Tiho sem odprla sobno okno in zlezla ven ter odhitela k sosedovim iz zbudila strica. Stric je hitro odšel ven in pogledal na dvorišče kjer ni bilo nikogar več, stekel je cesto, kjer so se cigani natovarjali na voz. Stric je zakričal: »spustite psa ali pa se bomo pogovarjali drugače.« Potem sem jaz zaprla okno in zaklenila vrata ter odšla spat k sosedovim. Ko sem se komaj ulegla sem slišala, da nekdo tuli okoli naše hiše. Stekla sem ven in videla našega psa, ki je sam pritekel domov. Nevem ali je ciganom ušel ali pa so se ustrašili stričeve grožnje.

Takega strahu ne bi rada nikoli več doživela.

8. razred

Kaj so pokazali rezultati raziskave? Kaj je sploh učiteljevo pričakovanje, ki vpliva na oceno? To je zavedno ali pa nezavedno vrednotenje sebe ali drugih oseb, v zvezi s tem pa je tudi pričakovanje določenih reakcij, ki temu vrednotenju ustrezajo⁴.

Naši učitelji slovenskega jezika so glede na različne priloge spis ocenili takole:

Priloge	Ocene				
	nzd (1)	zd (2)	db (3)	pd (4)	skupaj
brez priloge	—	4	15	1	20
podpoprečne sposobnosti	2	6	11	1	20
nadpoprečne sposobnosti	—	6	9	5	20
dober socialni položaj	1	6	12	1	20
slab socialni položaj	—	8	8	4	20
skupaj	3	30	55	12	100

V tej tabeli so zanimive frekvence pri skupini »podpoprečne sposobnosti«, kjer sta od skupno treh kar dve nezadostni oceni, prav dobra pa je od skupno dva-

⁴ Rosenthal R. — L. Jacobson: *Pygmalion im Unterricht (Lehrererwartungen und Intelligenzenentwicklung der Schüler)*, Basel 1971.

najstih ocen ena sama. Pri »nadpoprečnih sposobnostih« pa ne najdemo nobene nezadostne ocene, a največ prav dobrih — 5 od skupno dvanajstih.

Aritmetične sredine pa se ločijo glede na različna pričakovanja, ki so jih imeli učitelji. Podobno so ocenjevali spis učitelji, ki niso dobili nobenih podatkov o učenki (= kontrolna skupina) in tisti učitelji, ki so prejeli opis učenkinih nadpoprečnih sposobnosti. Iz tega sklepam, da mnenje o visokih sposobnostih ni bistveno vplivalo na oceno. Ta sklep podpirajo tudi nekatere izjave slavistov.

Ocenjevalec pravi takole:

»Lahko da je učenka nadpoprečno inteligentna, toda v tem spisu tega res ni pokazala...«

In spet drug:

»Učenka s takimi sposobnostmi bi v osmem razredu že lahko obvladala slovnico in pravopis...«

Tudi tale pripomba je značilna:

»Tako sposobna učenka bi v osmem razredu že lahko obvladala najlažjo vrsto spisa — doživljajski spis...«

Drugače pa je bilo pri učiteljih, ki so dobili prilogo o podpoprečnih sposobnostih. V tej skupini je največ nezadostnih ocen, aritmetična sredina je le 2,55. Ocenjevali so torej občutno slabše, kot če ne bi dobili nobenega podatka o učenki (primerjava s kontrolno skupino). Ta vpliv je zanimiv. Menim pa, da je deloval povsem nezavedno. Kako naj si drugače razlagam tole nasprotje, ki je nastalo:

— ocene pri skupini »podpoprečna« so najnižje;

— pripombe učiteljev na hrbtni strani spisov pa govorijo večinoma v prid »podpoprečni« učenki.

Primeri: »Spis sem ocenila z oceno tri, ker je učenka podpoprečna, a prizadevna...«

»Spis ima potrebno zgradbo, pravopisnih in stilnih napak ni preveč; za učenko, kakršna je E. C., je spis kar dober — ocena 3...«

»Mislim, da zasluži učenka oceno tri glede na to, da je manj nadarjena...«

»Vsebinsko je naloga zaokrožena celota — in če je tako, ne sme biti ocenjena manj kot tri. Za to učenko pa je naloga po vsebini odlično izpeljana; konkretno situacijo je lepo prikazala. Le slovnice ne obvlada popolnoma; vendar je za njene sposobnosti ocena spisa 4...«

»Učenkin spis sem ocenila z 2 le zato, ker je podpoprečno inteligentna. — Sicer pa spis ni logično zgrajen, vsebinsko je zelo pomanjkljiv, ima dosti pravopisnih in slovničnih napak, izraža neutemeljen strah, ki je izrazito nejasno formuliran...«

»Grobe pravopisne napake — zato 1. Ker pa je učenka podpoprečna, lahko dobi 3...«

Kako je vplivalo mnenje o socialnem položaju učenke na oceno spisa?

Razlage, ki so jih napisali učitelji kot utemeljitev ocene, kažejo, da so upoštevali slab socialni položaj takole:

»Naloga je dobra (3) glede na to, da živi otrok v tako težkih razmerah...«

»Pri oceni (3) sem upoštevala, da izhaja učenka iz težkih razmer, sicer bi ji dala 2...«

»Upoštevala sem tudi pojasnilo o socialnem položaju učenke in dala oceno 3 — drugače je ne bi...«

»Če živi učenka v nemogočih razmerah in se ne more učiti slovnice, bi ji dala 3 (ne pa 2)...«

»Ker ima učenka tako neurejene domače razmere in se ne more posvetiti učenju, je naloga dobra...«

Iz teh pripomb se jasno vidi (bolj kot iz aritmetične sredine ocen), da so učitelji res upoštevali pri ocenjevanju spisa tudi socialni položaj. Pri težkih razmerah so nekateri učitelji zvišali oceno. Nimam pa dokaza, da bi pri dobrem socialnem položaju ocene zniževali.

Ali učitelji res pomagajo učencu iz težkih razmer, če mu oceno zvišajo? Menim, da to ni pomoč. Življenjskih razmer učitelji otrokom res ne morejo spremeniti, čeprav se lahko z vztrajnim sodelovanjem šole in socialnega skrbstva nekaj popravi tudi v družinah, kjer so razmere nevzdržne. Hitrejšo pot za pomoč vidim drugje: v dodatni pomoči učencu, v celodnevni šoli, kjer bi otrok lahko opravil v miru svoje šolske dolžnosti in se tudi igral, prebiral knjige in mladinske liste. Ob vsem tem pa potrebuje otrok iz težkih razmer več topline in razumevanja šolnikov, več vzpodbujanja, ne pa »dobrosrčnega« poklanjanja pozitivnih ocen.

Na oceno prostega spisa sta vplivala še dva subjektivna dejavnika: ocenjevanje v plus ali v minus in prilagajanje ocene vzorcu (svojemu razredu).

OCENJEVANJE V + ALI —

Omenila sem že, da je ocena spisa odvisna tudi od tega, kako se ocenjevalec loti naloge; če išče pozitivne strani, jih bo verjetno tudi našel. Ocena se bo tako dvignila. Obratno pa se bo ocena znižala, če bo učitelj iskal le napake in vse, kar ne ustreza njegovim kriterijem.

Ko sem želela ugotoviti, kako so ocenjevali slavisti, sem se najprej ustavila ob prav dobrih ocenah spisa. Pričakovala sem, da bo v tej skupini največ učiteljev, ki so ocenjevali v +.

Od 12 ocenjevalcev jih je kar 10 iskalo pozitivne strani v spisu.

Primeri:

»Všeč mi je uvod in tudi zaključek; spis ustreza naslovu.«

»Vsebina je dobra, tudi napak ni veliko.«

»Vsebinsko je spis zaokrožena celota.«

»Zgradba spisa je logična.«

»Učenka nima grobih napak v spisu.«

V skupini ocenjevalcev, ki so dali spisu 1 in 2, nisem našla pripomb, ki bi spis hvalile.

Učitelji so tu iskali le napake in slabe strani v izražanju.

Najpogostejše pripombe:

»Spis je vsebinsko prazen.«

»Ne obvlada pravopisa.«

»Oblika spisa je površna.«

»Stavki so nelogični.«

»Slog ni dober.«

Zanimiva pa je skupina ocenjevalcev, ki je dala spisu 3. Tu se prav tako začno utemeljitve na hrbrtni strani z naštevanjem slabih strani spisa, vmes pa se tu in tam vrine skromna pohvala. Značilne take pripombe sem izpisala iz utemeljitev.

»Nevem je huda napaka za 8. razred. Tudi vejic ne znaš postavljati. Slab besedni red povzroča nejasnost. Vsebina pa je kar primerna...«

»Premi govor učenki še ne gre. Drugače pa se v spisu čuti, da se učenka zna izražati, da solidno obvlada pravopis...«

»Stereotipen začetek in konec; sicer pa je pripoved logično povezana...«

Ocene in te pripombe kažejo, da je bolj od sreče odvisno, kakšno oceno bo dobil učenec za spis. Pri enem ocenjevalcu lahko oceno 4, pri drugem pa 1.

Avtorji, ki so proučevali ocenjevanje, so prišli do ugotovitve, da so razločki med ocenami različnih ocenjevalcev posledica mnogih spremenljivih dejavnikov; eden od teh je torej tudi različna usmerjenost ocenjevalcev (v + ali —). Pri popravljanju in ocenjevanju spisa pa se je močno izkazala tudi individualna občutljivost ocenjevalcev za napake v spisu.

Nekateri slavisti so popravili v spisu le malo napak (predvsem pravopisne in slovnične), drugi pa so hoteli kar vse popraviti, vse se jim je zdelo narobe. Obračali so stavke, besedni red in pisali nad prečrtane besede druge izraze. Boljše? Ne vedno.

Število napak v najmanj popravljenem spisu je 7, v najbolj popravljenem pa nad 60. Prvi spis je dobil oceno 4, drugi pa 2.

Individualna občutljivost ocenjevalcev za napake v spisu je torej neverjetno različna.

PRILAGAJANJE OCENE VZORCU

Znano je, da se zahtevnost učiteljev pri ocenjevanju prilagaja nivoju razreda. To pomeni, da prejme neki učenec za isti izdelek v razredu, kjer prevladujejo zelo dobri učenci, slabšo oceno, kakršno bi sicer dobil, če bi v razredu prevladovali slabi učenci.

Statistično tega pojava nisem mogla ugotavljati. Iz pogovorov z učitelji pa sem pogosto slišala: »Popravila in ocenila sem tako, kot bi v svojem 8. razredu — eni učenci pišejo bolje, drugi še slabše, zato bi bila tale učenka pri meni nekje v sredini.«

O prilagajanju ocene nivoju svojega osmega razreda pričajo tudi nekatere pripombe na hrbtni strani spisa. Npr.:

»Oceno 3 sem dala glede na kriterij, ki ga imam *letos* v svojem 8. razredu. Lani bi (glede na višjo raven razreda) ocenila nalogo z oceno 2.«

Vpliv učiteljeve izobrazbe in dobe poučevanja je bil minimalen in statistično nepomemben. Zato menim, da vplivajo na oblikovanje kriterijev pri ocenjevanju drugi dejavniki. Pomembno pa je tudi to, da si učitelji osvojijo dobre in slabe postopke v zvezi z ocenjevanjem že v času, ko se pripravljajo na učiteljski poklic, pri čemer jemljejo za vzor svoje nekdanje pedagoge, vnesejo pa še kako spremembo po lastnem preudarku.²

Najmočnejši subjektivni dejavnik, ki se je izrazito pokazal pri ocenjevanju prostega doživljajskega spisa, pa je RAZLIČNOST KRITERIJEV PRI VREDNOTENJU POMENA IN KVALITETE POSAMEZNIH KOMONENT SPISA.

Utemeljitev ocen sem razdelila po komponentah, ki so jih napisali sami učitelji. Našteli so tele:

vsebina spisa, zgradba spisa, zgradba stavkov, slovnica in pravopis, slog, besedni zaklad, formalna stran.

Iz te razvrstitve je sledila prva ugotovitev: učitelji se povsem ujemajo glede tega, kaj je treba v spisu ocenjevati; vsi so omenjali gornje komponente kot predmet svojega ocenjevanja.

Pomen posameznih komponent sem iz utemeljitev ugotovila tako, da sem odgovore rangirala glede na mesto, vsebino in njeno ustreznost naslovu. Nato pa ujemanja ni več. Nekateri učitelji postavljajo na drugo mesto slovnico in pravopis, drugi kompozicijo, celoto in posameznost stavkov, nekateri slog ali besedni zaklad. Delež posamezne komponente v skupni oceni ni več jasen.

Komponente spisa je bilo treba oceniti še po kvaliteti — to je bilo tudi bistvo ocenjevanja — in to izraziti v utemeljitvi ocene.

55 ocenjevalcev je dalo spisu oceno tri. Izčrpni pregled razvrščenih sodb in trditev (zaradi pomanjkanja prostora na tem mestu žal pregleda ne morem navajati) o kvaliteti posameznih komponent spisa kaže presenetljivo podobo: ista vsebina je za nekatere ocenjevalce po kvaliteti »za lase privlečena«, a za druge »zelo zanimiva«, nekaterim dovolj obsežna, drugim pa premalo.

Pričakovala sem, da bo vseh 55 ocenjevalcev potrdilo vsaj to, da vsebina ustreza naslovu, toda to je izjavilo le 18 učiteljev v skupini z oceno 3 (32,72 %). Še bolj me je presenetila slovnica s pravopisom.

Pričakovala sem visoko ujemanje glede te komponente, saj so napake v spisu za osmi razred res hude. A tudi tu je nasprotje: »preveč je pravopisnih napak« — »učenka je pravopisno dokaj izurjena«. Le za dobesedni govor se 18 učiteljev strinja, da bi ga učenka 8. razreda morala popolnoma obvladati. Podobno trdi za ločila 12 učiteljev (21,82 %).

Nasprotujoča si mnenja so opazna tudi glede zgradbe spisa, pregled po slogu in besednem zakladu pa kaže skoraj popolno ujemanje. Neki ocenjevalec pripominja: »Tak slog je značilen za učence, ki jih imam v 5. razredu.«

Formalno stran naloge je ocenilo le 6 učiteljev, drugi pa so jo prezrli, ker se jim očitno ne zdi pomembna.

30 ocenjevalcev je spis ocenilo z 2 in oceno glede na prej naštete komponente tudi pojasnilo. Sodbe si tudi pri teh nasprotujejo pri vsebini, pri slovnici in zgradbi, le da je še več negativnih sodb o spisu. Pri komponentah »slog«, »besedni zaklad« je konstruktivna ena sama sodba.

Zanimiva se mi zdi primerjava med sodbami pri oceni 1 in oceni 4. Iz razčlenjenih in po ocenah grupiranih sodb se dovolj jasno kaže, da so na oceno spisa bistveno vplivali zelo različni kriteriji. Pri ekstremih (nezadostno, prav dobro) je ujemanje skoraj popolno, zelo raznoliko pa je pri oceni 2 in še bolj pri oceni 3. Ta sredinska ocena je najbolj nečitljiva. Šele iz analitične ocene zvemo, zakaj se je kdo odločil zanj, iz numerične (3) pa tega ni mogoče razbrati.

Koristni napotki in smiselne trditve ocenjevalcev

Ko učencem utemeljimo oceno (ustno ali pismeno) spisa, je prav, da analiziramo na kratko vsako komponento in damo tudi ustrezne napotke, ki morajo biti jasni, da jih bo učenec razumel, hkrati pa naj pomagajo izboljšati pisno izražanje. Odveč je trditi, da stil ni dober. Bolje je usmeriti učenca: »Glej vaje iz stilistike v Besedni umetnosti, str. ...!« Ali: »Glej Slovenski pravopis, str. ...! Utrdi rabo vejic!«

V utemeljitvah ocen sem našla dosti pametnih in konkretnih navodil, ki učencem lahko služijo za izboljšanje dela.

Primer:

— Učenka se je izogibala dvogovoru, morala ga bo ponoviti in utrditi. (Jezičkovna vadnica za 7. razred, str. ...)

— Ponovi premi govor! Preglej ločila v prostem in zloženem stavku iz učbenika za 7. razred, str. ...

— Učenki je potrebna vzpodbuda in dodatna pomoč pri pisnem izražanju; več stilnih vaj in utrjevanja pravopisne in slovnične snovi.

— Doživljaj bi lahko bolj napeto prikazala, če bi v določenih trenutkih uporabljala kratke stavke, dramatični sedanjik in več dobesednega govora.

— Ponovi iz zvezka šolskih vaj dobesedni govor in rabo dramatičnega sedanjika!

— V uvodu bi lahko pojasnila, zakaj je bila sama doma, ker to učence ob poslušanju spisa vselej zanima.

— Učenka naj več bere. Pri govornih vajah naj pride večkrat na vrsto. To ji bo koristilo tudi pri pismenem izražanju.

— Uvod in zaključek sta izrazito dolgočasna. Vidi se, da je deklica na to shemo navajena, da jo je vsa leta nekdo tako učil. Škoda!

— Deklico bi takoj vključila k dodatnemu pouku, z njo temeljito analizirala spis, ji pomagala pri popravilu, poleg tega pa bi jo navdušila za branje knjig. Vidi se, da prav malo bere.

— V doživljajskem spisu uporabljaj raje več kratkih stavkov in *dramatični sedanjik*!

— Nepoznavanje premega govora in še česa v 8. razredu gotovo ne zasluži pozitivne ocene. Vsebinsko pa je naloga dokaj tekoča in kar zadeva zvrst spisa, dober doživljajski spis. Zaradi tega sem nalogo le ocenila pozitivno. Učenki je potrebna vzpodbuda in dodatna pomoč.

(Napotke učiteljev sem primerjala z ugotovitvami o praktični stilistiki dr. Jožeta Toporišiča,⁵ ki pravi: »Navadno uporabljamo v prostem govornem jeziku kratke stavke. Dolge pa le, če jih obvladamo in če je misel tako zapletena, da je s kratkimi stavki ni mogoče povedati...«)

Tudi priredje raje uporabljamo kot podredje... Odlična značilnost vsakdanje govorice je tudi njena dvogovornost, zato tudi v pisanju premi govor, kjer le gre. Z vsem tem dosežemo živost pri izražanju — to pa je pravo nasprotje dolgočasu...«)

(Nadaljevanje sledi)

Niko Jež

Ljubljana

ODMEVI MLADE POLJSKE V SLOVENSKI LITERATURI

Slovenska literarna zgodovina je obdelovala že mnogo vprašanj v zvezi z odnosom med slovensko in tujimi literaturami. Pri tem ima znaten delež primerjalna šola, ki pa še ni razjasnila niti vseh pomembnih vprašanj, na katera

⁵ Jože Toporišič: Praktična stilistika, Jezik in slovstvo 1966, str. 81—89.

je naletela pri obdelovanju gradiva. To velja tudi za poljsko-slovenske literarne odnose.

Zgodovinske okoliščine, način širjenja in sprejemanja literarnih tokov so povzročili, da se je v slovenskem literarnem prostoru večkrat slišalo ime iz poljske literature, v več obdobjih slovenske literature zasledimo tudi nedvomna zanimanja domačih pisateljev za poljsko literaturo, vendar so vprašanja plodovitosti in pobudnih zvez med literaturama pogosto samo predmet domnev in ugibanj. Najglasnejši primer takšnih stikov med literaturama in dokajšnja nejasnost vsebinskih, oblikovnih in idejnih zvez, ki naj bi na osnovi teh nastale, je odnos tvorca slovenske romantike Franceta Prešerna do poljske romantike, oziroma do Mickiewicza. Literarnozgodovinska dokumentacija kaže, da je naš pesnik Mickiewicz poznal, ob priložnosti prevajal nekaj njegovih pesmi in s tem izpričati določeno zanimanje zanj. Jezikovno pregrado mu je pomagal premagovati prijatelj Emil Korytko, poljski konfiniranec v Ljubljani. Zanimivo in za literarno zgodovino nejasno pa postane vprašanje pomembnosti Prešernovega odnosa do Mickiewicza v zvezi z njunima pesnitvama, v katerih lahko najdemo motivne podobnosti in idejne ter kompozicijske sorodnosti.¹ Vendar je treba biti pri sodbi o vrednosti razmerja med pesnitvama previden zaradi romantičnih klišejev upodabljanja življenja z idealističnih stališč, ki jih je sprejemala večina romantičnih literatur. Prav tako so postala nekatera značilna dela posameznih zvrsti pobudnik mnogim ustvarjalcem, da so jih plodno prenesli v svoj ustvarjalni postopek, pri čemer pa je ostala vidna zveza z vzornikom.²

Tudi pri ugotavljanju razmerja med Mlado Poljsko in slovensko moderno zadenemo na podobne probleme, le da so stiki in morebitni vplivi izpričani še bolj skopo, kot velja to za romantiko. O problemih Mlade Poljske so se v naši publicistiki slišali prvi glasovi sicer že sočasno z njenim nastajanjem, bolj znanstveno pa so bili obdelani šele po letu 1919, ko je v Ljubljani nastala stolica za slovenski jezik in literaturo. Posamezni članki so v glavnem predstavitev ustvarjalcev Mlade Poljske³ in glede odnosa te struje do slovenske moderne ne presegajo asociativnega opozarjanja na reminiscence med Tetmajerjem, Kasprovicem in Župančičem. Vednost o podobi Mlade Poljske in možnost vzporejanja je leta 1960 razširila knjiga Rozke Štefanove Poljska književnost, problemsko pa je odnos med osrednjim predstavnikom moderne do imen poljskih predstavnikov s komparatistično metodo začrtal Dušan Pirjevec v knjigi Ivan Cankar in evropska literatura. Preko navedkov podobnosti, ki je vidna že sama po sebi, literarna zgodovina tako ni posegla. Vzrok za to pa se nam odkrije, ko opazujemo prihajanje prvih glasov o Mladi Poljski v naš prostor in ko skušamo označiti razvojno pot in smernice obeh struj. Zanima nas, v

¹ O možnosti vpliva Mickiewiczovega Konrada Wallenroda na Prešernov Krst pri Savici govorijo razprave: Rozka Štefan, Prešeren in Mickiewicz, SR 1963, 181—198; Rozka Štefan, Mickiewicz in Matija Čop, NS 1955, 983—992.

Janko Kos, Prešeren in evropska romantika, Ljubljana 1970, Prešeren in slovenska romantika, 210—226.

² Takšna je zveza med Byronovim vzorcem lirsko-epske pesnitve in poemami Mickiewicza, Lermontova, Prešerna... glej J. Kos v op. 1.

³ Ivan Prijatelj, poezija »Mlade Poljske«, LZ 1923.

Vilko Mazi, za epilog nekaj besed o poljski moderni; Andrej Strug, Jutri..., Ljubljana 1922.

Anton Slodnjak, Przybyszewski, LZ 1936.

kolikšni meri se kažejo tiste sorodstvene vezi med literaturama, ki omogočajo trdnjšo oznako razmerja med njima.

Že splošne oznake književnosti ob koncu XIX. stoletja govorijo o prelomu s tradicijo, o usmerjenosti proti pozitivističnim težnjam in k zanikanju naturalizma. S temi tendencami je povezana smer dekadence, simbolizma, impresionizma. V slovenski literaturi sovpadajo s tem obdobjem tri prevladujoče smeri: »modernisti«, objektivni realisti in idealistično realistična smer. Vse tri smeri so začele delati s komaj opaznim časovnim razmikom v devetdesetih letih, zmagali pa so proti koncu stoletja »modernisti«, kakor danes imenujemo štiri glavne predstavnike⁴ — Ketteja, Murna, Cankarja in Župančiča. Njihovo smer lahko vzporejamo z Mlado Poljsko, ne le po priključitvi h glavnim dogajanjem moderne evropske literature, ampak tudi po njenem pomenu za nadaljnji razvoj narodove literature. Pri ugotavljanju načina sprejemanja evropskih tokov sta zaradi zgodnje smrti in zgodnje dozorelosti manj zanimiva Kette in Murn, ki sta bila hkrati tudi ustvarjalno bolj pripeta na domača tla. Pomembnejša sta Cankar in Župančič, ki sta se več časa gibala v tistih evropskih mestih, kjer so bile žive in odzivne vse moderne težnje literature ob koncu XIX. stoletja. Zato leta 1896 zasledimo v njuni poeziji motivne in jezikovne spremembe glede na prve začetke. Posebno Cankar je na Dunaju prodril prav do osrčja sodobnih idejno literarnih gibanj in tako našel zvezo ne le z dunajskim, temveč tudi z nemškim in splošno evropskim literarnim in duhovnim življenjem ob koncu stoletja.⁵ Pri tem moramo upoštevati, da je bilo njegovo zanimanje za evropsko literaturo v precejšnji meri odvisno od odzivnosti posameznih evropskih avtorjev v Nemčiji in zlasti na Dunaju.⁶ Zato je naravno, da je med imeni, ki so mu predstavljala sodobno evropsko literaturo, poleg del Liliencrona, Dehmela, Verlaina, Jacobsna itd. spoznal tudi podobo Przybyszewskega. Toda Cankar, ki se je kmalu začel preusmerjati v prozo, je že zgodaj pokazal, da je bila dekadence v njegovem delu samo faza, ki je bila sicer za njegov razvoj koristna, ki pa jo je kmalu premagal. Tako že leta 1900 zasledimo v Cankarjevem pismu Zofki Kvedrovi njegov odklonilni odnos do »mestnega prahu« dekadence, ko je kritično spregovoril o nekaterih predstavnikih dekadence in zapisal tudi:

»Glejte, kadar se spomnim na razmere tam doli, se mi zdi naša naloga tako težka in velika, da nimam niti časa niti volje, ukvarjati se s — Przybyszewskim.«⁷

Iz citiranega pisma je razvidno, da je imel Cankar Przybyszewskega za tipičnega predstavnika dekadence in njenih skrajnosti.

Ta podatek smo navedli zato, ker kaže značilno preusmerjenost vseh naših modernistov, hkrati pa opozarja tudi na čas, v katerem so se odvijale glavne razvojne prelomnice predstavnikov naše moderne. Ker razvojni loki ne zadevajo neposredno na Mlado Poljsko, nas lahko o prihajanju glasov v našo literaturo in publicistiko pouči pogled v glavne revije in časnike prelomnega obdobja.

⁴ Franc Zadavec, *Zgodovina slovenskega slovstva* V, Maribor 1970, 175.

⁵ Dušan Pirjevec, *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana 1964, 134.

⁶ Prav tam.

⁷ Citirano po — Dušan Pirjevec, *Ivan Cankar in evropska literatura*, 135.

Pregled bibliografije prevodov iz poljske literature⁸ nas pouči, da v obdobju moderne ni prišlo do sočasnih prevodov literature predstavnikov Mlade Poljske. Medtem ko so se naši modernisti v začetnem obdobju sprejemanja nove smeri oplajali v glavnem ob nemški literaturi in nemških prevodih francoske ter drugih literatur, so v njihovi domovini izhajali prevodi tiste poljske literature, ki se je skladala z literarnimi in nazorskimi težnjami realistično ali celo romantično usmerjene generacije, torej s težnjami tistih osebnosti v literaturi, ki so imele ob nastopu modernistov glavne pozicije v literarnem in časnikarskem življenju. Tako v desetletju od 1890 do 1900 nastajajo knjižni prevodi Sienkiewicza, Orzeszkowe, Fredra, nato se jim po letu 1906 pridruži še Prus.⁹ Prevodi v časopisih, revijah in zbornikih pa poleg krajših spisov že omenjenih avtorjev objavljajo veliko poezije, predvsem Mickiewicza, Słowackega, pridruži pa se jim še več pripovednikov (Sobieski, Morzkowska, Tatomir, Sawicka, Zorjan, Zaleski, Rodziewiczówna). Leta 1901 pa Slovenski narod že prinese prvo objavo Tetmajerja.¹⁰

Za naše vedenje o poljski literaturi je bil gotovo pomemben članek Moderna poljska lirika, ki ga je leta 1901 objavil v Ljubljanskem zvonu Antoni Mazanowski.¹¹ Članek, ki je bil napisan posebej za Ljubljanski zvon, značilno govori o temperamentu mladih lirikov, podrobneje predstavlja predvsem novosti v motiviki, kjer poudarja antagonizem novatorjev proti veri in bogu. V tej poeziji vidi le melanholičnost pesniških duš, napoveduje pa že, da »se v daljavi bliskajo nove luči, po katerih se obračajo utrujene bojazljive oči«. Članek Mazanowskega je lepo potrjeval ravno tiste misli, ki so jih o naši moderni imeli domači literarni krogi. Njegovo jadikovanje nad pomanjkanjem harmonično čiste lepote, očitki, da je Tetmajer »izrazil poltno življenje, uporabil aparat naturalistične pornografije« in tožbe o vsesplošni poživljenosti in materializmu, se je skladalo s kritiko, ki je letela na slovenske moderniste, ki so v tem času povzročali varuhom nad literaturo enake skrbi, saj je bilo ob izidu Cankarjeve Erotike in Župančičeve Čaše opojnosti nič koliko prelitega črnila nad podobnimi izrazi.

Vsekakor pa se je lahko vsakdo, ki se je zanimal za poljsko literaturo in za sodobne tokove dokaj dobro poučil o glavnih značilnostih moderne poljske literature.

Po letu 1910 pa se v publicistiki vse pogostejše pojavljajo prevodi Tetmajerja, Orkana in kmalu nato Reymonta. Po letu 1920 se jima pridružijo še nekatera dela Przybyszewskega in Żeromskega. Knjižno pa se leta 1922 najprej pojavi Strugov Jutri s kratko notico o Mladi Poljski, nato pa slede prevodi Tetmajerja, Reymonta in Żeromskega v samostojnih knjigah. Ti so poleg manjših predstavnikov sočasne poljske literature in humoristov pa ob vedno novih prevodih

⁸ Gregor Kocijan, Jože Koruza, Jože Pogačnik, Bibliografski pregled slovenskih prevodov iz poljske književnosti, Rozka Stefan, Poljska književnost, Ljubljana 1960, 473—536.

⁹ Sienkiewicz Henryk: Z ognjem in mečem, Povest iz davnih let. Iz poljščine preložil M(atija) M(rache). V Ljubljani 1892—1893.

Orzeszkowa Eliza: Stara Romanka. Preložil Vekoslav Benkovič. V Gorici 1893.

Fredro Jan Aleksander: Doktor Hribar. Burka v enem dejanju. V Gorici 1903.

Prus Boleslaw (Aleksander Glowacki): Straža, Povest, Prev. Fran Virant. V Ljubljani (1906).

¹⁰ Przerwa — Tetmajer Kazimierz: Spomin. — Slovenski narod, št. 38.

Przerwa — Tetmajer Kazimierz: Ljubezen. — Slovenski Narod, št. 42.

¹¹ Mazanowski Anton, Moderna poljska lirika, LZ 1901, 403—409, 453—459.

Mickiewicza ter Sienkiewicza najpomembnejša imena, ki doživljajo predstavitve v slovenskem jeziku.

Iz objav literarnih del omenjenih avtorjev je razvidno, da uredniki in prevajalci niso imeli namena celovito in načrtno prikazati tvornosti Mlade Poljske, saj ne zasledimo imen, kot so Kasprowicz, Niemojewski, Miriam ali Lange. Eden od vzrokov za to je gotovo v tem, da so začeli ti prevodi nastajati v času, ko so se pojavljale v literaturi že nove smernice, ki so izhajale iz opozicije moderni, nato pa ekspresionizmu, ter zahtevale ponovno posnovljenost literature, nova pristajanja na gesla realizma, doseženega preko izkušenj ekspresionističnega ustvarjanja poduhovljenega sveta. Na osnovi nazorskih preusmeritev v prvi polovici XX. stoletja se pisatelji s sprejemom novih družbenih ideologij spet obračajo k dosežkom realizma XIX. stoletja in njegovih naslednikov. Ob uveljavljanju teh teženj pa postanejo pomembne nekoliko zapoznele objave prevodov — predvsem Reymonta.

K zmagi realistične zavesti med mladim književnim rodом so veliko pripomogli prevodi svetovnih realistov, med njimi gotovo tudi Glonarjev prevod Kmetov (Chłopi), ki je izhajal od 1929 do 1931. Narava Reymontovega vpliva je vidna v delih Miška Kranjca, pisatelja, ki se je v slovensko literaturo vključil z nastopom socialnega realizma v tridesetih letih XX. stoletja. Primerjava Kranjčevega še začetniškega romana Življenje z Reymontovimi Kmeti nas že na prvi pogled opozori na to, da spet ne gre Kranjcu za posebno neposredno zanimanje za poljskega pisatelja, ampak se mu je približal le po tisti poti, ki jo je sicer začel že poprej in po kateri je sprejemal v enaki meri tudi pisca Hamsuna in Bojerja.¹² Gre za tematiko kmeta in njegovega odnosa do zemlje. Ob tej tematiki, ki se je je Kranjec lotil že v začetku svojega pisateljevanja in ob kateri se je razvijal tudi njegov svetovni nazor, je Kranjec našel pri svetovnih piscih o zemlji predvsem motivno-kompozicijske načine obdelovanja snovi in v tem obsegu ostaja tudi njegov odnos do Reymonta. Kranjcu, ki se je v svojem pisateljskem razvoju gibal od idealističnega pogleda na zemljo v smislu ruralističnih teženj k materialističnemu odnosu do življenja in vpletanju socialističnih idej, je srečanje s Kmeti pomenilo predvsem nekatere kompozicijske in motivne pobude, vendar velja to bolj za sekundarne plasti njegovega dela. Razvidno je, da vplivi ne prekinjajo Kranjčevega lastnega razvoja, ampak na nekaterih mestih samo dopolnjujejo njegovo vizijo umetniškega prikazovanja vaškega življenja. Tako po pobudi iz Reymontovega romana člani povest z letnimi časi, ki zanj sicer nimajo iste simbolične širine, kakršna je v Kmetih, saj pomenijo tempo življenja ljudi, ki svoje sezonsko odhajanje na delo uravnavajo po letnih časih. Že opisovanje problema sezonstva, ki je pripeto na ljudi iz socialnega dna, ter Kranjčeva težnja, da bi izhajal iz zamisli proletarske kulture in literature, omejujeta sama po sebi težo Reymontovega vpliva. Tudi pogosti materialistični nazor, ki ga izpoveduje narava Kranjčevega kmeta, ne daje dovolj možnosti za risanje skupnih potez z Reymontovim kmetom, katerega bit je religiozna.¹³ Tako so Reymontovi vplivi ostali zunaj jedra Kranjčevega pisanja in podrobnejše primerjalne analize bi imele le same sebi namen, še manj pa bi nam te zveze govorile o odnosu Mlade Poljske do slovenske lite-

¹² Franc Zadravec, Miško Kranjec (1908—1936), Murska Sobota 1963, 260.

¹³ Primerjava vzeta iz knjige Franca Zadravca, Miško Kranjec (1908—1936), 212—277.

rature. Vprašanje zase pa so vzporednice v oblikovanju predstavnega sveta, ki se kažejo med Reymontom in takrat mladim rodом realistov, kot sta Prežih in Ingolič.

Ob zaključku pregleda odnosov Mlade Poljske in slovenske moderne se nam prikazuje približna slika o razvoju obeh literatur. Mlada Poljska, h kateri navadno prištevamo pisce, ki so se rodili med 1860 in 1870, po svojem razvoju in pomenu za nadaljnji razvoj kaže v osnovnih smernicah precej podobnosti s slovensko moderno. Posebnost moderne nasproti Mladi Poljski je v tem, da jo je uvedla in izpeljala preko njenih meja ena sama generacija, če že ne ena sama skupina piscev. Medtem pa so se v gibanje Mlade Poljske postopno vključevali pesniki in pisatelji, med katerimi je bilo tudi do dvajset let razlike. Zato je Mlada Poljska močnejše oživljala novo strujo, ji dala večji zalet in dolgotrajnejše življenje, medtem ko je za moderniste značilno, da so se sicer oplojeni od modernih struj kmalu odtrgali njenim skrajnim oblikam.

Vzrok za to, da nismo zasledili trdnjših vezi med poljsko in slovensko moderno, je v specifičnem načinu, kako so modernisti sprejemali tuje tokove. Dejstvo, da se je prelom na Poljskem dogajal skoraj istočasno kot pri nas in da je bila literatura mladega rodu tedaj močno odvisna od istih virov, je vzrok, da tudi kasneje ni prišlo do pomembnih stikov med pisatelji. V času, ko je druga generacija Mlade Poljske prišla do svojega individualnega izraza, so tudi predstavniki slovenske moderne že opravili z »bolnimi rožami« in se utrdili z lastnim izrazom v »areni življenja«, predvsem v areni domačega življenja. Ker je glavni predstavnik moderne samo ena generacija, je tudi razumljivo, da po letu 1901, ko je bilo v našem časopisju že več napisanega o Mladi Poljski, ta ni bila več toliko dojemljiva za tvorne vplive, posebno še, ker so ji lahko glasovali, ki smo jih prej omenili, asociirali le tiste smeri, ki jih je sama spoznala pri srečanju z evropsko literaturo in jih že vsrkala v svojem razvoju ter tudi že preseгла. Kako in kdaj je s tem opravil Cankar, smo videli iz njegovega pisma, v katerem omenja Przybyszewskega.

Kasnejše izdaje predstavnikov Mlade Poljske v slovenskih prevodih pa kažejo, da spet niso neposredno rojevali spodbud, saj je v času, ko so nastajali, zmagovala pri nas smer ekspresionizma, ki je imela precej sočasen izvor v Nemčiji. Zaradi sorodne tematike in novega hotenja po realističnem izrazu so močan odmev doživela pri nas Reymontova dela, vendar jih je realizem, ki je vnašal v literaturo življenje in stvarnost, opazovano skozi nove družbene in svetovno-nazorske ideologije, uvrščal k tradiciji realizma XIX. stoletja in so pomenila torej izkušnjo realizma, ki jo je skušal novi realizem XX. stoletja preseči.

Soočanje razvojne poti obeh literatur govori, da nastopata v medsebojnem odnosu na dva načina. Prvi in najpreprostejši odnos so vzporednice, to so ključne oblikovne, idejne in kompozicijske sorodnosti, ki izvirajo iz skupnega izhodišča novih literarnih struj, iz podobnih narodnih in družbenih problemov. Drugi odnos je tisti, ki kaže na prave stike med posameznimi predstavniki, le da ta nastopa v mnogo manjši meri. Prevodna literatura pa nam kaže, da zanimanje slovenskega literarnega življenja za poljsko literaturo živi nepretrgano že vse od Mickiewicza in Prešerna naprej.

SEDEMDESET LET JANEZA LOGARJA

Profesor Janez Logar je v rast in napredek slovenske literarne zgodovine in posebej bibliografije ter knjižničarstva na Slovenskem vgradil toliko svojega znanja in moči, da se bomo morali vedno znova vračati k njegovim objavam in začeti ali pa nadaljevati z njegovimi dognanji. Ob letošnjem življenjskem jubileju (rodil se je 3. februarja 1908) je prav gotovo primerna priložnost, da vsaj približno sestavimo mozaik opravljenega dela in razgrnemo njegova prizadevanja, ki so obrodila obilen sad.

Na literarnozgodovinskem področju je že prva obsežnejša in temeljitejša razprava — Levstik v boju s prvaki (Levstikov zbornik, 1933) — dala slutiti, v kakšni smeri bo teklo jubilarntovo zanimanje in raziskovanje slovstvene zgodovine. Res je, da je čas pred vojno minil bolj v znamenju iskanja trdnjših temeljev za poglavitno usmeritev, toda področje je bilo bolj ali manj izbrano. Logarjevi objavljeni sestavki (razprave, strokovne ocene in poročila) pred drugo svetovno vojno izpričujejo, da so ga ustvarjalci, literarne stvaritve in pojavi v 19. stoletju — in še posebej v drugi polovici — privlačevali z vso silo. Vabilo ga je obdobje realizma in ob prvi priložnosti je zastavil vse svoje ustvarjalne zmožnosti, da bi prispeval kar največji delež. Naglo je dozorevala želja spoprijeti se z obsežnejšim raziskovanjem tega obdobja. V predvojni čas sega izdaja Izbranih spisov (I.) Frana Jakliča, v povojni pa obsežni komentirani izdaji zbranega dela (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev) Janeza Trdine (I. 1946 — XII. 1959) in Janeza Mencingerja (I. 1961 — IV. 1966). Sočasno ali pozneje je izšlo še nekaj komentiranih in drugih izdaj, npr. Trdine (Moje življenje, 1947; Rože in trnje, 1955), Erjavca (Živali v podobah, 1964; Živalske podobe, 1967), Gregorčiča (Mojo srčno kri škropite, 1968), Aškerc (Balade in romance, 1971), dopolnil je drugo izdajo Jurčičevega zbranega dela (ki ga je pripravil M. Rupel; 1965—1969), poskrbel za izid Prijateljeve Književnosti mladoslovencev (1962) itd. Več kot očitno je, da so se ob tem delu izrazile jubilarntove najboljše lastnosti: natančnost, sistematičnost, smisel za kombinacijo, treznost v presoji, okus in ne nazadnje vztrajnost (Trdina!).

To težaško literarnozgodovinsko raziskovalno delo je spremljalo objavlanje kar lepega števila razprav in poljudnih sestavkov, npr. o Trdini (zlasti sta pomembni razpravi: Janez Trdina in Anton Aškerc, Aškerčev zbornik, 1957; Trdinovo literarno delo v letih 1870—1880, Jezik in slovstvo, 1957/58), o Prešernu, Stritarju, Erjavcu, Levstiku, Gregorčiču idr. Široko poznavanje slovstvenega razvoja in literarnih vrednot v slovenski književnosti pa je prof. Logarju omogočalo poseganje tudi v čas moderne (Župančič, Cankar) in zlasti v starejša obdobja našega slovstvenega razvoja (npr. od leta 1932 dalje je za Slovenski biografski leksikon obdelal kar precejšnjo množico gesel in prav tako od leta 1955 dalje za Enciklopedijo Jugoslavije).

Jubilantova življenjska pot

Rojen je bil 3. 2. 1908 v Horjulu. Leta 1928 je maturiral v Ljubljani in nato študiral na slavističnem oddelku filozofske fakultete. Po diplomii iz zgodovine južnoslovanskih književnosti in slovenskega jezika (1932) se je v šolskem letu 1932/33 izpopolnjeval na Karlovi univerzi v Pragi. Kot suplent in profesor je poučeval na I. gimnaziji v Ljubljani, v Novem mestu (1934—1938) in na ljubljanskem učiteljišču (1938—1942). Od januarja 1943 do 1945 je bil v zaporih in taboriščih (Visco in Dachau). Po osvoboditvi je bil načelnik oddelka za kulturo na ministrstvu za prosveto in pomočnik ministra, 1947 pa je postal znanstveni sodelavec. Od leta 1950 do upokojitve 1965 je kot višji znanstveni sodelavec vodil bibliografski oddelek NUK; do jeseni 1969 je to delo opravljal honorarno. V rokopisni zbirki NUK pa dela še danes.

Od 1939 do 1941 je bil sourednik Slovenskega jezika; od 1960 do 1961 tajnik Slavističnega društva Slovenije, od 1963 do 1966 pa predsednik Društva bibliotekarjev Slovenije. Razen tega je v strokovnih 1957/58 opravljal vrsto drugih dolžnosti.

Drugo torišče, ki mu je prof. Logar posvečal veliko časa in znanja ter prispeval izredno pomemben delež, je bibliografija. V tem okviru se je njegovo delo uveljavljalo v dveh dopolnjujočih se smereh: v teoretično razčlenjevanje in sistemiziranje bibliografskih načel, postopkov in izkušenj in v praktično snovanje bodisi velike edicije Slovenska bibliografija ali pa bibliografij posameznih ustvarjalcev (C. Kosmača, J. Kozaka, A. Gradnika) oziroma specialnih področij (bibliografski pregled slovenske literarne zgodovine in jezikoslovja za leta 1960, 1961, 1962). Rezultat teoretičnega spoznavanja in soočanja z bibliografsko problematiko je njegov Uvod v bibliografijo (1970). Delo priča o visoki avtorjevi strokovnosti, ki je znana tudi zunaj meja naše ožje domovine, in ob primerjavi z začetki iz leta 1955 (tedaj je izdal enako naslovljena skripta) se nedvoumno in jasno pokaže pot, ki jo je prehodil v tej stroki. Trajne zasluge si je prof. Logar prav gotovo pridobil s sestavljanjem (ob pomoči izdelavcev) Slovenske bibliografije od 5. do 20. zvezka (za leta 1951—1966) in bibliografije člankov in leposlovja za čas od 1945 do 1950. Ob jubileantovem bibliografskem delu je vsekakor treba poudariti še dvojce: prvič, da je svoje izkušnje prenašal na mlajši rod, ki sedaj z uspehom nadaljuje pred mnogimi leti zasnovano delo (mislimo zlasti na Slovensko bibliografijo), uveljavlja nove rešitve in zamisli ter hodi v korak s časom, in drugič, da je kot predavatelj tega predmeta na ljubljanski pedagoški akademiji (1964—1969) veliko prispeval k vzgoji novega knjižničarskega rodu. Večstranskost prof. Logarja kot bibliografa je vidna in pomembna za nadaljnji razvoj tega področja.

Poleg vsega doslej omenjenega ne smemo pozabiti tudi na uredniško delo v zvezi z zagrebško edicijo Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova, pri kateri je bil dolga leta (1956—1973) urednik slovenskega dela. Kot strokovni urednik za slovensko časopisje, založništvo in bibliografijo, po letu 1963 pa tudi slovensko literarno zgodovino pri Enciklopediji Jugoslavije (1955—1971) je bistveno pripomogel, da so slovenska gesla pravilno zastopana in dobro obdelana.

Knjižničarstvo je tretje področje, na katerem je deloval prof. Logar. Njegov delež je mogoče ugotavljati tako glede organiziranosti knjižničarstva na Slovenskem kot v zvezi z razglabljanjem in reševanjem posameznih perečih vprašanj v tej dejavnosti.

Na koncu naj povemo, da je naš jubilant tudi navdušen ekslibrist, o čemer pričata dve knjižici: Ekslibris pri Slovencih (1972) in Slovenski ekslibris (1974).

Profesorju Logarju ob njegovi 70-letnici želimo še obilo zdravih let in veliko volje za znanstveno raziskovalno delo.

Gregor Kocijan
Pedagoška akademija v Ljubljani

PODOBA LINA LEGIŠE

Nekaj fragmentov ob njegovi 70-letnici

Letos, 22. marca, praznuje sedemdesetletnico življenja literarni zgodovinar, kritik, esejist, urednik in pisatelj Lino Legiša, rojen v Škofljah pri Divači, vendar veliko bolj doma iz Mavhinj, kraške vasi v sosesčini Rebulovega Šempolaja in blizu Grudnove Nabrežine. Že v kamniti, trdi pokrajini otroštva in mladosti, z živim, zmeraj se spreminjajočim morjem ob robu, se je v Legiši oblikoval čut za neposredno domačnost in za človeško, resnično odprto razumevanje in občudovanje vsega zemeljskega in vsega človeškega — čut, ki je razviden iz njegovih pisanj in iz srečanj z njim na poti življenja. Ta pot ga je vodila v narodnostno pregnanstvo v južno Italijo, v preselitev na osrednje slovensko ozemlje, skozi ljubljanske in celjske gimnazijske učilnice, kjer je učil slovenščino, skozi enoletno podoktorsko študijsko razgledovanje v Parizu, skozi padovanske in dachavske taboriščne barake, skozi radosti in življenjske preizkušnje — toda oni prvinski primorski vitalizem pa narodnostno potrjevalni in obenem humanistično univerzalni čut ga ni zapustil nikoli. Leta 1955 je začel delati na Inštitutu za slovenski jezik SAZU v Ljubljani, kjer ga najdemo med sestavljalci Slovenskega pravopisa (1962) in člani glavnega uredniškega odbora pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika (1970; 1975). Tu dela tudi zdaj.

Bibliografija Lina Legiša, večji del zbrana v publikaciji Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU (1976) — obsega nad 200 naslovov v časovnem razponu zadnjih 46 let. Oboje, število objav in datum (trenutno) zadnjega besedila — spremnih besed h Kosovovelim Pesmim in konstrukcijam (Kondor, 1978) — kaže ta Legišovo neutrudno delovno zagnanost in ustvarjalno živost. Glavna časovno-stilna področja tega knjižnega ocenjevalca, esejista in znanstvenika predstavljajo pesniki in pisatelji tridesetih let, ki jih spremlja tudi v vseh povojnih desetletjih, čeprav se včasih dotakne tudi mlajših, omenimo vsaj Koviča, Rebulo ali Zidarja. Posebej je treba navesti Legišovo pisanje o Gradniku in Vodušku ter njegovo zanimanje za Kosovela in Lokarja. Snovno sintezo prvega področja predstavlja monografija V ekspresionizmu in novi realizem (Matičina Zgodovina slovenskega slovstva VI, 1969). Drugo pomembno področje so najbolj zgodnja obdobja slovenske poezije in romantika: disertacija o pesništvu med Vodnikovo zbirko in Kranjsko čbelico, 1939; romantika v Matičini Zgodovini II, 1959; znanstvena izdaja Kalobškega rokopiša (1973) in Pisanic (1977). Svojo zmožnost za predmetno število, toda dosti povedno izrekanje značajskih, motivnih in estetskih sodb je dokazoval že z ocenami izdaj slovenskih klasikov tam od Linharta do Kosovela ter s pregledi leposlovja, vezanega na Primorsko. O tujih pisateljih — če izvzamemo trajno zvesto pozornost za slovensko-italijanske kulturne stike — je Legiša pisal samo izjemoma, vendar moramo omeniti dva eseja o Ivu Andriću, eden je izšel v Novem svetu 1949, drugi kot uvod v Sto romanov 1977, saj mu je Andrić očitno, tako kot vsi, o katerih je poglobljeno razmišljal, estetsko in miselno v marsičem blizu. S splošnejšimi temelji umetnostnega in življenjskega nazora se povezuje Legiševa pozornost za jezikoslovna vprašanja (živost jezika), ki osamosvojena zaživi zlasti v povojnem času. In nikakor na konec tematskega pregleda ne sodijo njegove originalne kratke in krajše leposlovne proze, objavljene od 1933 do 1947, v katerih se kaže svetlo lirični odnos do narave, potreba aktivne narodnostne sproščenosti ter tankoslušno in obenem široko razumevajoče etično tehtanje slehernega človeka.

V vseh vrstah pisanja, od znanstvenega do umetniško izvirnega, se čuti Legišev skoraj nezgrešljiv čut za lepoto in njegova sposobnost za estetsko obarvano izražanje. Osební, estetski pristop k umetniškem besedilu tudi izrecno razglašaja kot temeljno načelo kritike, tako v članku Na rob nekaterih literarnih pogovorov, Sodobnost 1937, kjer se sklicuje na Wildovo zahtevo: Kritiki naj bo umetnik, ki presaja umetniško delo v pojmovne in logične oblike. Podobno tudi v eseju O kritiki (Dejanje 1941), kjer postavlja intuitivni čut kot prvo in najglobljo možnost stika z umetnino ali izjavlja, da prava kritika ni poročanje, marveč tudi svoje vrste ustvarjanje. Seveda so taka načela na določen način morala omejevati njegovo znanstveno zgodovinopisje, od katerega pričakujemo široko utemeljenih in razvejanih idejnih ter estetskih analiz, abstrakcij in sistematizacij, kar vse so seveda predvsem umska opravila. Po drugi strani pa tudi estetsko sicer prefinjeno podoživljanje in preverjanje velikega števila leposlovnih besedil lahko vodi v razdrobljenost in celo privrženost, zlasti še, kadar se vztrajneje povezuje obravnavna besedila samega z biografskim ozadjem ustvarjalca. Zato ob vsem cenjenju Legiševega zgodovinopisja in njegove obsežnosti mislim, da je najboljša strani napisal kot esejist. Ker v tem jubilejnem članku ne morem širše prikazati njegove kritične estetike, naj zarišem samo njeno izhodišče. Bistvo Legiševega razmerja do besedne umetnine, pa tudi do strokovnega besedila, je v tem, da gleda, doživlja besedilo kot estetski predmet, toda v njem skuša odkriti predvsem ustvarjalca, to je človeka, in skoenj: življenjsko stvarnost samo. Po estetsko zaznamovanem odnosu do lepe književnosti je Legiša do določene mere blizu Prijatelju, katerega knjige je zvesto recenziral, pa tudi delu mlajših, povojnih kritikov in literarnih zgodovinarjev. Od le-teh ga ločuje dejstvo, da besedilo zanj nikdar ne postane bistveni ali celo edini predmet branja, svoj svet s svojimi lastnimi zakonitostmi in svojo lastno, v določenem pomenu kar absolutno veljavo. Zaradi takega branja se Legiša v kritiki ali eseju ne omejuje in ne more omejevati izključno na izbrano leposlovno besedilo, temveč ta tekst povezuje z drugimi, tudi z neliterariziranimi besedili istega avtorja, z njegovimi javnimi ali pisemskimi izjavami ter — v sicer omejeni, vendar še opazni meri — z njegovim primarnim življenjskim gradivom samim. Tak izhodiščni položaj, povezan z osebnostnimi karakteristikami, ki sem jih omenjal na začetku članka, določa vse bistvene problemske kroge Legiševe kritične ustvarjalnosti: predstavo o človeku in resničnosti, odnos do življenjskega nazora in metafizičnega smisla, pojmovanje demokratizma in

prizadevanje za dialektično, odprto kritičnost, odnos do podobe jezikovnega gradiva in do artizma. Predmeti esejista in kritika pa tudi literarnega zgodovinarja so številni in raznovrstni, vendar ni dvoma, da o izboru odločajo osebne afinitete in zmožnosti. To velja tudi za Legišo, zlasti za njegova dobra dela, a med najboljše in zanj mogoče najbolj tipične eseje spada tisti o Božu Vodušku, objavljenem v Dialogih 1966. Vendar iz vseh teh kosov in koščkov vstaja pred našimi očmi enotno zasnovan (čeprav še zmeraj odprt), skladno, organsko se razvijajoč znanstveno zanimiv in človeško topel duhovni obraz.

Jakob Müller
SAZU v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

KAJ JE PRAV?

Pri lektoriranju publicističnih besedil naletim dostikrat na precejšnje težave. Če skušam besedo ali besedno zvezo popraviti tako, kot priporoča SP 1962, začutim, da je vsebina dobila drug pomen. Če pa skušam preoblikovati stavek, se ta navadno podaljša za kak odvisnik ipd. in nemalokrat ugotovim, da zdaj »izstopa« iz sobesedila glede na stil in ritem. Če se takih »jezikovnih rešitev« v sestavku nabere kaj več, postane besedilo tudi predolgo in preseže na primer predpisanih trideset ali petdeset sekund, štiri minute itd. Tako sem često prisiljena iskati ustrežnejši izraz le v okviru posameznih besed in besednih zvez. Novinarjevo besedilo napisati »znova« in se tako izogniti površinskemu popravku pa je le malokdaj mogoče, ker mora biti večkrat popravljeno TAKOJ, recimo v nekaj minutah (dveh, treh).

Pravopis pravi, da zahteva glagol prispevati ob sebi predmet v tožilniku, vendar se čedalje bolj uveljavlja zveza »prispevati k« (SP navaja le zvezo prispevati k zgodovini, v smislu dopolnila). Zanima me, ali je »prispevati k« treba vedno zamenjavati s »pripomoči« ali s kakim podobnim izrazom.

Pri glagolu sodelovati navaja Pravopis zvezo s predlogom z in pri. Zelo pa se je zakoreninila zveza »sodelovati na/v«. Jo moram res nadomestiti z »delati na/pri« (tako je »napako« za mano popravil neki drug lektor)? Ali ni pomenska razlika med: sodelovati z društvom, sodelovati v društvu, delati v društvu?

Kot pravilno navaja Pravopis le zvezo »seznaniti (se) z«. Ob stavku PREDSEDNIKA SO SEZNANILI Z ASFALTIRANO CESTO nam gre lahko na smeh. Verjetno je pisec hotel povedati, da so predsedniku v zvezi z asfaltiranjem ceste kaj pojasnili ali mu razložili. Dostikrat se mi pomensko zdi zveza s predlogom »o« popolnoma sprejemljiva: SEZNANILI SO JIH O ASFALTIRANJU mi pove, da so neki ljudje drugim pojasnili vse, kar je v zvezi s gornjim dejanjem, na primer, da so sklenili pot asfaltirati, da so zato na različne načine zbirali denar, da je delo opravilo neko podjetje itd. Ali ne bi imel predlog »z« malce drugačen pomen (razložili so jim proces dela)? Pri vsem tem pa se »seznanjamo z« predvsem z osebami. SP navaja tudi zvezo »seznaniti se z novimi nalogami«, vendar je dandanes podobnih zvez izredno veliko. V mnogih se mi zdi »o« pomensko boljši predlog in ga ne občutim kot hrvatizem.

Vneti snažilec jezika je šolsko reformo predelal v šolsko preobrazbo. Če je splošno znana tujka morala na vsem lepem odstopiti mesto domači besedi, ali ne bi bil marsikdaj boljši izraz preosnova? Kolikor vem, smo v šolstvu to in ono preosnovali, postavili na drugačne temelje, seveda tudi preobrazili. Toda »preobrazba«, ki vneto preganja vse reforme, me kar naprej spominja na biologijo in na »prelevitev« gosenice v metulja.

Za nesklonljive prilastke tipa rock koncert, jazz opera, top lestvica velja, da so pobrani iz tujih logov. Mrgoli jih že toliko, da jih najbrž ne bo mogoče pregnati. Čeprav sem z dušo in telesom za to, da se jih pohorjasti, se sprašujem, kako ponašati pop glasbo, krep papir, Vesna film (to ni film Vesna!) itd., itd. Če se odrečem argo juhi in zadevo skuham bolj po slovensko, dobim juho argo. Toda to je čisto določena jed. Argo juha pa ima že splošen pomen industrijske mešanice. Povodenj teh tujih zvez se mi zelo upira, zanima pa me, ali v našem jeziku res ni nikakršne podlage zanje. Kaj pa pedenjčlovek, laketbrada, možbeseda in figamož?

Je iz funkcijskega vidika to, o čemer sprašujem, v jeziku opravičljivo?

Berta Golob
RTV Ljubljana

Kulturnozgodovinske ekskurzije

V POVIRJU TREH REK

(Nadaljevanje)

Cesta iz Posavja v Podravje se vzpne niti celih dvesto metrov nad Podkorenem čez Korensko sedlo in se na koroški strani spusti čez Strmec na Koroško; dolinsko dno doseže pri Rikarjevi vasi (Riegersdorf).

Tu se iz smeri jug-sever odklonimo proti vzhodu, po cesti, ki drži tik pod Karavankami: obiskati hočemo Bače in Šent Rupert.

Čez Malošče (Mallestig) in Bače (Faak) dospemo do Baškega jezera. Kraj in pokrajina živita v koroški himni Nmau čriez jizaro, nmal čriez hmajneco. Njen pesnik *Franc Treiber* (1809—1878) se je rodil pri Mariji na Zilji nasproti Beljaka, starše in dom pa je imel v Bačah nad Baškim jezerom. Leta 1855 je onstran Drave o Deščicah spesnil in zapisal pesem pod naslovom Moj dom kmet *Primož Košat*. Po njegovem naj bi dom v pesmi pomenil večno domovino po smrti. Treiber je tej pesmi na začetku pripesnil tri kitice, te kitice pa so bile naslovljene in namenjene njegovemu zemeljskemu domu, hiši njegovih staršev. Pesem danes poje vsa slovenska domovina. Pred leti so koroška slovenska pevska društva odkrila v St. Jakobu v Rožu, kjer je Treiber umrl, spominsko ploščo v slavo in čast njegovi pesmi.

Potujoč proti Osojskemu jezeru, se ustavimo nad Ziljo, nasproti Beljaka, pri Mariji na Zilji (Maria Gail). Kraj se je zapisal v slovensko slovstveno zgodovino predvsem kot dolgoletno službeno mesto *Ksaverja Meška*. Čeprav po rodu Stajerec, je po zadnjem letniku bogoslovja in po posvetitvi ostal na Koroškem, dokler mu ni bilo življenje v tej slovenski deželi onemogočeno. Koroška mu je dala največ snovi in pobud za njegovo pisateljevanje v vseh treh glavnih literarnih oblikah. Napačno je mnenje, da je Meškova koroška proza mehka in samo osebna. Tudi! A črtice iz desetletja po propadu slovenskih upov ob razpadu Avstro-Ogrske glasno in z gorjupim protestom dokumentarno pričajo za boj. Pod obtožbo veleizdaje je Meško nekaj tednov (marca in aprila) 1916 v beljaškem zaporu čakal, ali si bo rešil življenje. V družbi z njim sta bila *Jurij Trunk* (1870—1973), župnik peravske župnije v Beljaku, in njegov cerkovnik in organist *Miha Grafenauer*. Vsi naj bi bili dajali ponoči svetlobna znamenja Italijanom na fronti v Kanalski dolini. Nesmiselnost obdolžitve se je sicer izkazala, toda Meško se ni smel vrniti na svojo faro k Mariji na Zilji. *Jurij Trunk*, po rodu iz Bač, se je kot jugoslovanski strokovnjak udeležil pariške mirovne konference, a se je kakor Meško po določitvi meja med Jugoslavijo in Avstrijo moral umakniti s Koroškega.

Odšel je v Severno Ameriko, kjer je tudi umrl. Osebné spomine na koroške boje, predvsem v letih 1918—1920, je opisal v knjigi svojih Spominov. Miha Grafenauer je dolgo ostal brez zaposlitve. Njegov sin dr. Ivan pa že prej po končanih visokošolskih študijah ni dobil izpraznjenega službenega mesta na celovski gimnaziji, ampak je moral oditi na Kranjsko, zakaj narodnjaku in mlademu znanstveniku z rastočim ugledom ni bilo mesta v domači koroški deželi. Enako ni doma dobil kruha pri Mariji na Zilji rojeni jurist *Fran Eller* (1873—1956), sin učitelja pri Mariji na Zilji, poznejši profesor finančnih ved na pravni fakulteti univerze v Ljubljani. Ob času študija na Dunaju je bil član literarnega kluba pripadnikov naše moderne. Kot pesnik je v našo liriko vnesel koroško duhovno stisko in koroško motiviko, najizraziteje izpovedano z osebno prizadetostjo v zbirki Koroške pesmi (1947).

Beljak je bilo in je izrazito žarišče germanizacije. Tu je služboval med drugimi profesor *Josip Lendovšek* (1864—1895), ki je krepko podprl uveljavljanje slovenščine na srednjih šolah v Beljaku in Celovcu, ko je napisal nekaj odličnih metodičnih knjig za njen pouk. Tu je bil na gimnaziji profesor *Josip Skrbinšek* (1878—1938), poznejši lektor slovenskega jezika na univerzi v Pragi. Poleg drugih čeških uradnikov je služboval v Beljaku 1856—1857 mož pisateljice Božene Némcove, ki so ga poslali iz domovine zaradi revolucionarnega delovanja. Žena *Božena Némcova* je tu dobila stik s slovenskim narodopisjem in *Matijem Majarjem Ziljskim*, s katerim sta si tudi dopisovala. Matija Majar je poslal češki pisateljici nekaj svojih zapisov o ljudskih običajih na Koroškem in pobudil tudi njeno zanimanje za slovensko narodopisno gradivo. Nekaj odlomkov je objavila v češčini.

Zilja, ki teče med Marijo na Zilji in Beljakom, se pod Beljakom zliva v Dravo. Po cesti od Beljaka v severni smeri kmalu dosežemo jugozahodni rob Osojskega jezera, kjer stoji kraj Šent Rupert (Sankt Ruprecht am Moos). Tu je umrla in tu leži pokopana Mina Prešernova, mati pesnika Franceta Prešerna. Pokopališče pri cerkvi ne obstoji več, spremenjeno je v zeleno trato. Če smo obrnjeni proti cerkvenemu pročelju in vходу, vemo, da leže ostanki Mine Prešernove desno od osrednje poti, nekako približno v desni polovici.

V Šent Rupertu je služboval kot duhovnik Minin tretji sin in Francetov brat Jurij (1805—1868). Po srednješolskih študijah ga zaradi telesne napake ljubljanski škof ni hotel sprejeti v semenišče. Jurij je nato doštudiral v Celovcu in po posvečenju služboval v celovski (krški) škofiji, največ v ponemčenih krajih, versko pomešanih s protestanti. Bil je povsem gluha za slovstvo, zlasti poezijo, in brezbrizen za narodno misel. Tako sta si bila s Francetom tuja. Ko sta se v Vrbi ločila oče Šimen in mati Mina in odšla z Ribičevine vsak na svoj konec, se je 1834 Mina pridružila sinu Juriju in ga nato spremljala na njegovih postajah. Smrt jo je zatekla v Šent Rupertu 1842. Še na smrtni postelji je narekovala svojemu najstarejšemu in najljubšemu sinu Francetu slovensko pismo, ki pa se žal ni ohranilo. France ni prišel na njen pogreb. Materin grob je obiskal pozneje v družbi s svojim šefom dr. Blažem Chrobatom in njegovo hčerjo Luizo. V tisti dobi je spadala v celovško (krško) škofijo tudi Kanalska dolina; tja je 1856 odšel Jurij na svojo novo in zadnjo faro.

Od Osojskega jezera nas vodi pot nazaj v Ziljsko dolino.

Izvir Drave ne moremo obiskati na slovenskem ozemlju. Drava doseže slovenska tla pri Beljaku, svoj izvir pa ima okoli 100 km zračne črte proti zahodu, na Toblaškem polju, v italijanskem delu Pustrice (Pustertal), neposredno pri sedanji avstrijsko-italijanski meji. Pred 1200 leti se omenja meja Slovencev blizu izvirov Drave: slovensko ozemlje je menda segalo skoraj do dravskega izvira, do potoka Christenbach, ki se izliva v Dravo med Lienzom na vzhodu in Innichenom na zahodu.

Nekateri sedanji slovenski zgodovinarji in raziskovalci skušajo zadnje čase potisniti to skrajno slovensko mejo bolj proti zahodu, v smeri proti Brixenu. Nekateri hočejo v imenu tamkajšnje reke Rienz videti Ribnico. V neposredni sosesčini Brixena stoji romanska cerkva, posvečena sv. Cirilu Solunčanu, a raziskovanje o času in vlogi tega nenavadnega svetišča je šele v začetkih. Vsekakor pa se ob tem zbuja misli, kako najti razlago za obstoj podružničnih cerkva v gorenjskih Rodinah in v Mojstrani, posvečenih sv. Klemenu Rinskemu, čigar relikvije sta solunska brata nesla čez naše

slovensko ozemlje v Italijo, potovala pa naj bi bila skozi gornjo Dravsko dolino, čez Korensko sedlo, po gornjesavski dolini, v Kanalsko dolino in v severno Italijo. V povirju treh rek, katerih predсловanska imena smo Slovenci prevzeli, najdemo še danes vrsto krajevnih in ledinskih imen, ki so nedvomno predсловanska, npr. Nadiža (v Planici in v Beneški Sloveniji), Trenta, Mojstrana, Mojstrovka, Martuljek, Za Akom, Komna, Krn, Matajur, Porezen idr. Ob priseljevanju Slovencev so se staroselci nedvomno umaknili v gorske samotne in ozke odročne doline. Deloma so se poslovanili — tak poslovanjen Roman je bil Vlah-Lah Modest, koroški pokrajinski škof. Številna imena rek, gora, krajev, ledin v povirju treh slovenskih rek ostajajo nepojasnjena. Za karantanska kneževiča Gorazda in Hotimira vemo, da sta se vzgajala in izobraževala v samostanski šoli na Chiemskem jezeru, sklepati pa smemo, da so kneževiča kot talca spremljali tudi nižji člani vodilne karantanske plasti. Poleg Chiemskega jezera pa so bila tedaj močnejša izobraževalna središča s šolami še Innichen, Freising in Salzburg.

Kajpada tudi morebitne nove ugotovitve o skrajnem slovenskem zahodu ne bodo spremenile dejstva, da današnje slovensko ozemlje, najbolj prizadeto na koroškem zahodu, obsega približno tretjino nekdanjega našega prostora v alpskem svetu. Dravsko dolino do Beljaka, srednjo Ziljsko dolino in doline rek Lieser, Malta in Möll, ki pritekajo iz Visokih Tur, so po VI. stol. poselili od zahoda Bavarci, ki predstavljajo prednike današnjih Avstrijcev. Bavarska kolonizacija, ki se začela sredi VIII. stol., doseže v pičlih sto letih južno Koroško. Slovenski živelj je bil v prostoru maloštevilen, ponemčevanje, ki so mu dajali značaj cerkev, plemstvo in mesta, ne nemški kmečki element, je bilo nenasilno. Zavestno, namerno ponemčevanje prinese XIX. stol.

Zgolj najbolj površno prizadevanje nam za sedanjim videzem pokrajinskega jezikovnega lica mimogrede razkrije nekdanji slovenski krajevni značaj. Jurij Prešeren je služboval v krajih Irschen, Lieseregg in Fresach in ni treba biti preveč bister, da za temi krajevnimi imeni odkrijemo Rženo ali Ržje, Jezerek ali Jezerno in Brezje. Še 1722 je vikar, ki je bil premeščen iz Št. Ruperta na novo duhovsko mesto k cerkvi sv. Miklavža pri Beljaku, pisal ljubljanskemu škofijskemu kapitlju, kamor je tedaj Št. Rupert spadal, da morajo poslati v kraj človeka, ki zna slovensko.

Po Koroškem mrgoli krajev, ki se jim sedanja nemška podoba končuje z obrazilom slovenskega mestnika: -ah, npr. Goriach — v Gorjah, Dolintschitschach — v Dolinčičah, Tschepitschach — v Čepičah, Ossiach — na Osojah, Suetschach — v Svecäh ipd.

Nemška končnica -itz ne more skriti slovenske končnice, kakor jo razkrivajo imena Feistritz — Bistrica, Wriesnitz — Breznica, Ostrowitz — Ostrovica itn.

Protislovensko razpoloženi časnikiarji, politiki, publicisti in celo nekateri, ki hočejo veljati za znanstvenike, skušajo tajiti dejstvo, da predstavlja slovenska Koroška neločljiv, sestavni del slovenskega prostora, s teorijo o vindišarstvu, to je narodnosti, ki da ni slovenska, a tudi ne nemška, ampak samostojna in samosvoja koroška nacionalna posebnost. Govori savske Doline od Gozda navzgor proti Trbižu imajo nedvomne koroške poteze, kakor jih imajo govori na Zilji in tudi govori v Kanalski dolini. Govori pod severnimi pobočji Karavank kažejo poteze, kakor jih imajo gorenjski govori v dolini na jugoslovanski strani Karavank. Dalje vemo, da se govori Mežiške doline pretakajo v neposredno sosednje govore v koroškem Podravju: v Podjuni in Rožu, v smeri vzhod—zahod.

Razen z jezikovnimi elementi skušajo vindišarski teoretiki podpreti svojo trditev tudi s potvarjanjem etnične resničnosti. Slovenska ljudska kultura na Koroškem naj bi bila zgolj neka mešanica vzhodnoevropskih, romanskih in balkanskih vplivov, ki ne kaže nobene slovenske samosvojsosti. Ob nemško pisani razpravi Vilka Novaka O značaju slovenske ljudske kulture na Koroškem (1973) povzema dr. Pavle Zablatnik to vprašanje v naslednje stavke: Koroška je bila stoletja dolgo del rimske province. Naselitev Slovencev v VI. stol. in poznejši prihod Nemcev ni zabrisal vseh sledov antične kulture. Srečujemo tudi dediščino indoevropskih narodov. Jasno, da ni v ljudski kulturi na Koroškem zraslo vse na domačih tleh, nedvomno pa je slovenski človek tudi izposojenim izročilom prej ali slej vtisnil svoj značaj, svojega duha. Razumljivo je sožitje z Nemci vtisnilo posebno močne sledove sožitja ali soseščine z Nemci, »vendar koroški Slovenci pri tem niso izgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne povezanosti z matičnim narodom, Slovenci«.

Kakor dandanes prehajamo iz Savske doline v Ziljsko in Podravsko, tako so stoletja dolgo hodili iz Roža, od Baškega jezera, iz spodnje Ziljske doline koroški ljudje k sosedom v Savski dolini od Trbiža do Kranja. O duhovnem sožitju pričajo spomeniki našega najstarejšega pismenstva. Duhovnik v Kranjski gori je ustvaril predlogo, ki jo je dal rateški sobrat Ziljan prepisati: ta rateški po nastanku ali celovski po najdišču in hranilišču imenovani rokopis, ki je nastal nekako v letih 1362—1390, pa moremo dalje, deloma ali v celoti, vezati na cerkveno in kulturno zgodovino Koroške v IX. in X. stol. Koroška je bila središče slovenske karantanske kneževine. Na Koroškem zapisani Brižinski spomeniki so neločljiv del slovenske jezikovne in slovstvene ustvarjalnosti. Po nareku ali po predlogi zapisani proti koncu X. stol. podpirajo misel, da slonijo teksti rateškega spomenika na predhodnih brižinskih tekstih, nastalih v dobi pokristjanjevanja, kakor so bili v ustni ali pismeni rabi na Zahodnem Slovenskem. Pričevanje o slovenski besedi, ohranjeni nam iz X. stol., postavlja nekdanjo Karantanijo, danes Koroško na prvo mesto v naši nacionalni in slovstveni zgodovini.

Po obisku groba Prešernove matere in po postanku nad Baškim jezerom, ki je navdihnilo koroško himno, se vrnemo na križišče cest v Rikarji vasi: tu smo dosegli dno koroške doline po prehodu čez Karavanke od savske strani.

Neznatna vas Pod lipo ali Lipa med Rikarjo vasjo in Podklošтром je rojstni kraj Pavla Kugyja, ki se je poročil v Trstu s hčerjo Jovana Vesela Koseskega. Iz njunega zakona se je rodil Julius Kugy, planinski pisatelj. Srečali bomo njegov bronasti spomenik nad izviroм Soče v Trenti in se spomnili njegovega dela. Kugyji so doma v vasi na št. 1, priča, da so stari naseljenci, in to so mogli biti samo Slovenci. Tudi vaško ime po lipi priča za slovanski izvir.

Ko je bil 1752 na izpraznjeno duhovsko mesto postavljen v Lipi duhoven Primož Reauz (verjetno Erjavc), pišejo župljani v Ljubljano na škofijo, kamor so spadali, slovensko pismo, v katerem beremo: »Letá gospod ni za nas, dokler ne zna nascho spracho.« Tudi za hčer Vesela Koseskega ne more biti dvoma, da je bila slovenskega rodu. Vendar je v Trstu v njeni družini vladala najprej italijanščina, za njo pa nemščina. Sin Julius Kugy je zapisal o svoji materi, rojeni Veselovi, da je bil njen materinski jezik italijanščina. (Tako v knjigi, prevedeni v slovenščino, Delo, glasba in gore, str. 16.) Na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu stoji družinski nagrobnik z vklesanim italijanskim napisom Famiglia Vessel. Naš pesnik se je pod svojo prvo objavljeno pesem, ki je bila nemška, podpisal kot Johann Vessel. Naslednje leto se je pod pesem Potashva podpisal kot Janes Vesél, a pod nemško redakcijo iste pesmi kot Johann Vessel. Zatem je grmel v slovenski poeziji kot Jovan Vesel. V mrljskih knjigah tržaškega mesta je vpisan pod imenom Giovanni.

Železniško križišče Podklošтер (Arnoldstein) je bilo 1849 prvo mesto na Koroškem, ki je uvedlo dvojezične uradne napise. Danes je slovenski živelj v veliki manjšini. Pomenčevalni pritisk je v tem delu Koroške skoraj pretrgal zvezo slovenskega življa pod Karavankami in Dobračem, med Ziljsko in Dravsko dolino.

Južno od Podkloštra, umaknjeni v bregove karavanškega hriba Peč, na kateri je trojna državna meja, avstrijska, jugoslovanska in italijanska, ležita slovenski vasi Sovče in Zagoriče, edini slovenski vasi na Koroškem, ki sta do naših dni ohranili iz reformacijskih časov protestantski značaj. Prebivalci so očuvali do danes nekaj dragocenih slovenskih knjig iz dobe Trubarja in Dalmatina.

Ziljska dolina se odpira pod Dobračem od Podkloštra proti severozahodu. Slovenska je od Podkloštra do Šmohorja. Dolina med Karnijskimi na jugu in Ziljskimi Alpami na severu je bila zgodaj in je še danes razmeroma gosto naseljena. V XIX. stol. se je ustavila narodnostna meja pri Šmohorju (Hermagor). Ko je 1850 obiskal Koroško novi cesar Franc Jožef, se je v Šmohorju zavzel, da so tu že Slovani. Navzočni Matija Majar Ziljski mu je odgovoril: »Da, Veličanstvo, od tu pa do Vladivostoka.« Tako vé povedati anekdota, ki bi utegnila biti zgodovinska resnica.

Ziljska dolina je dala slovenski kulturi in nacionalnemu življenju nekaj pomembnih osebnosti. Navedimo jih po toku navzdol!

Vas Potoče (Potschach) tik Šmohorja je najzahodnejša slovenska vas v Ziljski dolini, »tu se konča«, po besedah Tineta Logarja v neki razpravi, »slovenski in slovanski svet«. Soseda Potoč, pred vrati Šmohorja, je Velika vas (Michelsdorf), rojstni kraj slovstvenega zgodovinarja in narodopisca dr. *Ivana Grafenauerja* (1880—1964). Njegovo znanstveno, vzgojno in nacionalno delo je neločljivo vključeno v specialno koroško in občo slovensko slavistiko v njenem najširšem pomenu. Pri Šmohorju onstran Zilje, na njenem desnem bregu, stoji Modrinja vas (Möderndorf), po kateri je imel svoj priimek *Vinko Möderndorfer*-Modrinjevešan (1894—1958). Rodil se je v vasi Dolje v občini Brdo, deloval pa na Koroškem in v nekdanji Jugoslaviji, poklicno kot učitelj, politično pa kot eden voditeljev socialnodemokratske stranke v Mežiški dolini in njen zastopnik v mariborski oblastni skupščini. Nabiral in objavljaj je v revijah in knjigah ljudsko blago, posebno s Koroškega, in obravnaval družbenoslovna in vzgojna vprašanja. Svojo rojstno dolino je zaznamoval v svojem psevdonimu *Matija Majar Ziljski* (1809—1892). Rodil se je v Goričah (Görtschach) v gorenjem koncu Ziljske doline, deloval v Celovcu, bil 19 let župnik na odmaknjeni ziljski fari Gorje (Göriach) pod Gorjansko planino, umrl pa v Pragi. Majar je eden najpomembnejših slovenskih narodopiscev. Zbiral je ljudsko blago — pesmi, prozo in navade — po Koroškem in sploh Slovenskem ter ga objavljaj sam ali dajal v objavo drugim. Njegovo osebno in publicistično delo je bilo posvečeno propagandi slovenske in slovanske misli, pomembno zlasti okoli 1848. Kot rdeča nit se vleče skozi vse njegovo življenje in delo ideja utopičnega panslavizma. V Potoku pri Stebnju je bil doma *Urban Jarnik* (1784—1844) pesnik, narodopisec, zgodovinar in jezikoslovec, v prvih desetletjih 19. stol. poleg Ravnikarja in Vodnika najvplivnejši slovenski pisatelj. Žal nimamo vsaj v izboru izdanih njegovih pesmi, ki bi utrdile njegovo mesto v slovenski poeziji verjetno više od Vodnikovega. Vse njegovo delo navdihuje goreča misel slovenskega narodnega preboda, izražena že v njegovi prvi (1811) objavljeni pesmi *Na Slovence: »Zarja lepa se razliva / Čez slovenji Gorotan, / Zbuja dremanje častiva, / Oznanuje svetli dan. / Slava bode spet slovela, / Ki Slovencem dá ime; / Po deželah se raznela, / Perdobila češčenjél* V Blatogradu-Moosburgu nad Vrbskim jezerom, ki je bil tedaj na meji slovenskega nacionalnega ozemlja, so ga obiskovali najznamenitejši slovenski in slovanski literati in znanstveniki, tu je 1838 imel Slomšek svoj znameniti govor o dolžnosti spoštovati svoj jezik.

V koroškem političnem življenju izstopa izjemna postava Franca Grafenauerja (1860—1935), doma iz Most pri šmohorskem Brdu. Bil je edini Slovenec s Koroškega, ki je predstavljal nacionalne zahteve svojega ljudstva kot poslanec v Celovcu, na Dunaju in 1919 v začasni narodni skupščini nove države Jugoslovancev v Beogradu.

Poleg slovstvenih ustvarjalcev je prav, da omenimo iz Ziljske doline tudi publiciste in javne narodne delavce. *Julij Fellacher* (1895—1969), v stari Jugoslaviji sodnik, po vojni sodelavec Instituta za mejna vprašanja, je v razpravah in člankih prikazoval slovensko koroško kulturno življenje in postavljaj zahteve po rešitvi koroškega narodnega vprašanja. Iz Stebnja sta bila doma odvetnik *Anton Urbanc* (1895—1956), ki je obravnaval predvsem pravna vprašanja zavarovalništva in napisal razpravo o Prešernovi »disertaciji« na dunajski pravni fakulteti, in železniški uradnik *France Uršič* (1896—1951), dolgoleten delavec v organizaciji koroških Slovencev v Jugoslaviji. V neposredni sedanjosti izstopata v boju koroških političnih, gospodarskih in kulturnih organizacij v Avstriji dva *Zwittera*, oba iz Zahomca (Achomitz): *Franci* (1913) in *Mirt* (1917).

Iz fare Matije Majarja Ziljskega je bil tretji *Zwitter*, *Vinko* (1904—1977), eden vodilnih delavcev v konservativni organizaciji koroških Slovencev po drugi vojni.

Zaklonjeni svet Ziljske doline nam je iz davnine, celo iz antike, ohranil premnogo prič ljudske ustvarjalnosti. Tu so bile zapisane ali pa še danes živé pesmi z baječnimi motivi: pesmi o kresnicah, balada o črni hudobi, balada o začarani botrici, pesem o povodnem možu, spremenjenem v rajavca, ki odnese rajavko itd. Poleg zgodovinskih prič pa srečujemo tu še danes živo ljudsko ustvarjalnost, tudi iz najnovejšega časa, kar sicer vobče velja za koroško ljudsko pesem od Meže do Zilje: ob zdaj vseslovenskih pesmih V Šmihel ano kajžico mam, Pojdam u Rute, Čej so tiste stezice stoji ziljanska »himna« Tam, čier teče bistra Zila. Zložil jo je ziljski kmet ljudski pesnik *Jože Katnik* (1864—1942), doma iz Bistrice na Zilji. Leta 1942 so mu vse svojce nacisti odgnali v

uničevalno taborišče. Podobno kakor je javni delavec, politik, meceni, častni doktor slovenske univerze Ivan Hribar posnel usodo Katona Utičana, ko si je vzel življenje 1941 v valovih Ljubljane, si je osemdesetletni kmet Katnik v življenjskem obupu in iz tragične zmote poiskal grob v reki, ki jo je opeval. Danes v njegovi vasi župnikuje pesnik *Anton Kuchling*, ki se v svoji pesniški zbirki sprašuje: »Drava, povej, kje dom je moj?« Skladatelj *Anton Jobst* (1894), ki je vse življenje in delo povezal s službo v gorenjskih žireh, raste duhovna in svetna pesem iz koroške ljudske melodike.

Izmed še danes živih ljudskih običajev stoji na prvem mestu štehanje, nepoznano drugod na Slovenskem. Po več zilijskih vaseh — v poletnih mesecih, ob binkošti ali na žegnanjih, najbolj živo v Zahomcu ter v Spodnji in Zgornji Bistrici — fantje na kobilah z železnim kolom zbijajo na lesen drog nasajen sódic, ki ga morajo v diru razbiti. Po tej konjeniški igri plešejo vaščani pod lipo »prvi« letni »rej«, ki vsebuje nekaj starih obrednih potez. Tudi prepevane pesmi so odlomki nekdanjih obrednih viž. Igra je nastala iz posnemanja starih viteških iger, pri katerih je bil tarča lesen kip Saracena ali Turka.

Nekdanji slovenski jezik je zapisan v brižinskih spomenikih in v rateškem rokopisu. V dobi protestantizma so bili tudi Korošci vključeni v krog slovenskega slovstva. Baron Janž Ungnad je bil po rodu s Koroškega. Koroški deželni stanovi so prispevali skoraj petino stroškov za natis Dalmatinove Biblije in zato od celotne naklade prejeli 300 izvodov. Pri reviziji Dalmatinovega prevoda sta sodelovala dva koroška predikanta. Pisec prve katoliške slovenske knjige je bil Pachernecker, o katerem nekateri znanstveniki trdijo, da je bil Korošec.

Protestantizma so se na slovenskem Koroškem oklenili ljudje okoli Celovca in zlasti okoli Beljaka in v Zilijski dolini. Ko se po zatonu protestantizma na Koroškem ni utrdila tradicija knjižne slovenščine, si je koroška slovenska beseda ustvarila svojo posebno obliko z bukovništvom. Bukovniki na Koroškem niso bili samo tisti, ki so znali bukke brati, ampak ki so bukke tudi pisali. Ko ni bilo več mogoče priti do tiskanih protestantskih knjig, so jih koroški protestanti začeli sami prepisovati. To je bilo predvsem v Zilijski dolini, v okolici Podkloštra. Prepisi so vsebovali odlomke iz Krelja in Tulščaka. Med najstarejše po imenu znane bukovnike spada *Luka Maurer*, mlinar iz Podkloštra. Ohranjen je njegov rokopisni zbornik cerkvenih pesmi iz leta 1754. Zbral jih je v svojem prepisu, uredil in prepisal iz raznih slovenskih knjig. Zborniku je napisal tudi kratek uvod. Po tem zborniku, ki je štel okoli 400 strani, so v zilijskem krogu nastali še drugi podobni rokopisni zborniki. Teksti bukovnikov so na koncu doživeli celo natise (tako Kolomonov žegen, še 1830, in molitvenik Duhovna bramba, ponovno, nazadnje še 1830). Ustvarjalnost bukovnikov predstavlja vez med protestantsko dobo in XIX. stol. na Koroškem, obenem pa pomeni zavestno gojenje zavesti o narodni skupnosti vseh Slovencev. Bukovniki so podirali umetne, upravne meje, ki so hotele trgati Koroško od drugih delov slovenske zemlje. Njihove bukke, rokopisni zborniki, so prehajale čez koroške meje na Gorenjsko in Štajersko, da, celo na Notranjsko.

Mimo Megvarij (Maglern) dospemo iz Podkloštra po avto cesti iz Avstrije v Italijo do mejnega prehoda v Vratih (Spodnja Vrata — Unterthörl).

Vrata so se v slovensko zgodovino zapisala najprej 1. maja 1227. Tedaj je na svojem turnirskem potovanju dospel iz Italije na mejo Koroške nemški pevec in vitez Ulrik Lichtensteinski, preoblečen v Venero, in doživel tu slovesen sprejem. Prišel mu je nasproti sam koroški vojvoda Bernard Spanheimski s spremstvom in ga pozdravil s slovenskimi besedami, ki jih je Ulrik zapisal v rokopisu svoje nemške pesnitve pod naslovom *Frauentienst* (Služba gospe): »Bog vas sprimi, kraljéva Venera!« Slovenski pozdrav štejemo za pričevanje o rabi slovenskega jezika v ustih plemstva in za dokument veljave slovenščine v državnopravni rabi na Koroškem.

V Vratih je začel 1817 pisati slovstveni zbornik neki koroški romantični pesnik. Po Kidričevem mnenju je bil to *Matija Schneider* (1784—1831). Ta žal izgubljeni zbornik je vseboval izvirne pesmi in trodejanko o Ulriku, grofu celjskem, s snovjo, kakor jo ima naša ljudska pesem o kralju Matjažu in celjski bobnarici. Kranjska čbelica je 1848 objavila, že po Schneiderjevi smrti, eno njegovo pesem, s čimer se je manifestirala vključenost Koroške v slovensko novodobno poezijo.

Kmečki upori na Slovenskem pomenijo eno izmed osnovnih prelomnic v naši zgodovini po propadu državne samostojnosti na Koroškem in v Panoniji. Ob slovenskem puntu 1515 pa velikokrat pozabljamo, da so se prve zganile kmečke množice na Koroškem. Prvi slovenski kmečki upor je bil 1478 na Koroškem, in to v širši okolici Beljaka, ob Dravi in v spodnji Ziljski dolini. Prvič vpadejo na Koroško Turki čez Jezersko 1473 in oplenijo vzhodni del Koroške. Leta 1476 prideró po Savski dolini, torej od Jesenic, na Trbiž in ob Ziljici na zahodno Koroško. Po njihovem odhodu pa ohranijo soseske ob spodnji Zilji in ob Dravi nad Beljakom svojo povezanost. Kmečke »gmajne« utrjujejo svojo vojaško organizacijo, izbirajo poveljnike posameznim oddelkom, pobirajo prispevke, sklicujejo zborovanja in se pogovarjajo z deželnimi stanovi. To stanje pripravljaja doseže vrhunec v mesecih od februarja 1478 dalje. Vojska kmetov, mestnih obrtnikov in rudarjev z opisanega ozemlja se postavi v bran mnogo številnejši turški vojski, ki pridere po dolini Soče, čez Bovec in Predel v dolino Ziljice do soteske v Vratih. Tu kmečko vojsko Turki uničijo in s tem zatro poskus prvega kmečkega upora na Slovenskem. Koroški moramo priznati prvenstvo v snovanju in pripravljanju družbenih sprememb v fevdalizmu. Ti dogodki dokazujejo, kako so bile povezane doline Drave, Zilje, Ziljice, Bele, Koritnice in Soče.

(Nadaljevanje sledi)

Viktor Smolej
Ljubljana

Ocene in poročila

Dve knjigi o Josipu Vidmarju

Franc Zdravec: Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar. Založba Obzorja, Maribor 1976. 106 str.

Portret literarnega teoretika in kritika Josipa Vidmarja je literarni zgodovinar Franc Zdravec pripravil za kritikovo osemdesetletnico. Portretna študija podrobno razčlenjuje Vidmarjevo dejavnost v slovenskem kulturnem prostoru v vsej dolgi in plodni dobi kritikovega živlega in samoniklega poseganja v usmerjanje duhovnega dogajanja pri nas.

Osrednji namen predstavitve je opazovati in določiti pglavitne smernice Vidmarjevega umetnostnega nazora, z njim tesno povezanih literarnokritičnih meril, ki so se posebej jasno pokazala v različnih obdobjih ocenjevanja književnega ustvarjanja v slovenski književnosti dvajsetega stoletja in gledališkega uprizarjanja tega časa kot osebnostno določna in jasna ter hkrati tudi v veliki meri prepričljiva, ter naposled pretehtati Vidmarjev nazor o narodnostni problematiki ter o vzajemnem odnosu med kulturo in narodnostno politiko. V predstavitvi se je Zdravec odločil za krono-

loški in motivni oziroma problemski vidik ter se odrekel polemičnim posegom v Vidmarjeva estetska in vrednotenjska načela, čeprav je ob posameznih problemih zaslediti ob spoznanjih tudi kritično stališče do nekaterih portretirancevih teoretičnih razmišljanj. Tako ostaja osnovni namen portretne študije: predstaviti razsežnost Vidmarjevega dosedanjega opusa s poudarki na njegovih najpomembnejših in za sodobni razvoj slovenske književnosti ter literarne in gledališke kritike odločilnih dejanj.

Portretno študijo sestavljajo naslednja poglavja: Literarnoteoretske teme (Umetniško ustvarjanje in svetovni nazor, Lirika, epika, dramatika) zasledujejo Vidmarjev nazorski razvoj in razvoj njegovega kritičkega postopka, ki ga Zdravec opazuje skozi razvoj slovenske literarne kritike 19. in 20. stoletja in skozi Vidmarjevo zasledovanje evropske kritike svojega časa. Ob tem posebej podrobno pretresa Vidmarjeva razmišljanja o odnosu med umetnostjo in ideologijo, umetnostjo in moralo, med človekovo elementarnostjo in duhovnostjo. Ob Vidmarjevem sklepu, ki ga Zdravec imenuje drznega in izzivalnega, namreč,

da je v umetnosti mogoče govoriti o enem samem nazoru in to o nazoru umetnosti, išče avtor portreta posledice v dejanskem soočanju tega stališa z vrednostnimi kriteriji v Vidmarjevih kritikah ter v nadaljnjem razvoju Vidmarjevih stališč o tem pomembnem vprašanju v teku njegovih kasnejših spoznanj o bistvu umetniškega ustvarjanja.

Posebej zanima Franca Zadravca Vidmarjevo nemirno iskanje trdnih ter prepričljivih teoretičnih meril, ki vodijo njegov odnos do slovenske literarne znanosti in sočasne kritike. Ob tem pokaže, kako je Vidmar zadeval ob bistvene probleme bazičnih prvin literarnih zvrsti in po svoji poti razkrival njihove lastnosti. Vidmarjeva spoznanja o bistvenih prvinah lirskega, epskega in dramatskega po Zadravčevem mnenju kljub temu, da so utrjena po logičnem sklepanju in spoznanju v Vidmarjevem praktičnem kritičkem postopku, niso tako prepričljiva kot v teoretski misli.

Analiza znanega Vidmarjevega lepotnega ideala v umetnosti je vodila Zadravca v dokumentirano sporočilo o Vidmarjevih vzornikih, ki so kritikovo samoniklo iskanje intenzivno dopolnjevali tako s teoretičnimi načeli kot z dokazi teh načel v samem umetniškem ustvarjanju. Predstavitelj tega vprašanja pove o Vidmarju predvsem to, da je njegov estetski ideal v umetnosti podrejen čistim humanističnim načelom, predvsem načelom odkrivanja lepote človekovega duha, kar je kot visoko postavljeno in zahtevno načelo narekovalo tudi Vidmarjevo mnogokrat ostro kritično odklanjanje avantgardnih umetniških iskanj in dejanj.

Franca Zadravec meni, da je kot literarni kritik in dramaturg Vidmar deloval v skladu s svojim izdelanim nazorom o umetnosti. V poglavju o tej vrsti Vidmarjevega delovanja Zadravec zasleduje Vidmarjev kritičski razvoj (z dokumentiranimi dejstvi) in konkretne postaje njegovih stikov z gledališčem in sočasnimi literarnimi dogodki. Zadnji dve poglavji govorita o Vidmarjevem razmišljanju o vlogi malega naroda ter o Vidmarju kot oblikovalcu in prevajalcu. Ob tem velja povedati Zadravčev misel, ki se navdušuje nad Vidmarjevim mojstrstvom v besedi, nad njegovim kultiviranim izrazom ter jasnim in neposrednim stavkom, ki tudi abstraktni misli najde ravno pot.

Vidmarjeve literarnozgodovinske razprave in eseje Zadravec po pravici imenuje »su-

gestivna intelektualna epika«, s čimer točno zaznamuje bistvo Vidmarjeve miselne in oblikovalne moči, moč njegovega dojemanja umetnosti in dojemljivost njegovega sporočanja o njej.

Preglednost osnovnih vprašanj ob Vidmarjevem kritičnem in miselnem delu, s katero je Zadravec zgoščeno zarisal črte Vidmarjevega portreta, daje bralcu jasno podobo portretirančevega razvoja in določno opozarja na ključne točke njegovega prispevka k razvoju slovenske kulture. Portretu so dodani še Važnejši biografski podatki ter Viri in literatura.

Josip Vidmar: Razumijevanje književnog stvarjanja. Izbor in predgovor Franc Zadravec, prevod Juraj Martinovič. IP »Veselin Masleša«, Sarajevo 1977. 495 str.

Knjiga Vidmarjevega izbranega dela obsega enaintrideset besedil njegovega kritičkega in esejističnega dela v prevodu sarajevskega slovenista Juraja Martinoviča in v redakciji Franca Zadravca, ki je izboru dodal tudi skrajšan in zgoščen esej oziroma portret Vidmarjeve osebnosti in njegovega dela. Izbor obsega Vidmarjeve tekste iz vseh obdobj njegovih delovanja (prvi je iz leta 1928, zadnji iz leta 1976) ter predstavlja zanimiv prerez skozi Vidmarjev opus z najboljšimi predstavniki njegove kritike in esejistike. Prvo poglavje obsega kritičsko esejistiko (Oton Župančič, Ivan Cankar, Svetle samote, Samorastniki, Improvizacije o Shakespearu, Improvizacije o Molièru, Dva komediografa, Poznavalec sveta, Veliko delo), drugo predstavlja jedro Vidmarjeve teoretične in literarnoestetske misli (od njegovih prispevkov k problematiki realizma v petdesetih letih do razmišljanj o kritiki v šestdesetih letih), tretji razdelek prinaša Vidmarjeva razmišljanja o umetniškem ustvarjanju, ob katerem se kritiku in mislecu odpirajo tudi elementarna življenjska vprašanja in ob katerih odkriva tudi svojo osebno filozofijo umetnosti in življenja.

Zadnje poglavje smiselno zaključuje izbor Vidmarjevega dela z razsežnostjo njegovih spoznanj ob ključnih problemih človekove kulture, zgodovine, umetnosti in filozofije v splošnem smislu in v slovenskem prostoru posebej. V tem poglavju posebej izstopa lik Vidmarjevega miselnega razvoja in njegovega odkrivanja zakonitosti v človekovem duhovnem svetu, za katere najde potrdilo v zgodovinski preteklosti, v

vznemirjajoči ga sedanosti in iz nje ra-
stoče prihodnosti.

Izbor Vidmarjevega dela s spremno študijo
je pomembno dejanje ne le zaradi infor-
macije o najpomembnejši osebnosti slo-
venske literarne kritike v širšem jugoslo-
vanskem kulturnem prostoru, temveč tudi
zaradi predstavitve pomembnih slovenskih
književnih ustvarjalcev, ki so z Vidmarje-
vo besedo dobili odličnega posredovalca
in razlagalca.

Helga Glušič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Nekaj misli ob novi učni knjigi

*France Žagar: Naš jezik 7. Učbenik za slo-
venski jezik v 7. razredu osnovne šole.
(Založba Obzorja, Maribor 1977.) 122 + (II)
str.*

Lani je za osnovno šolo izšel nov učbenik
slovenskega jezika, namenjen učencem
sedmega razreda. Zamenjal je že tradicio-
nalni Bunčev učni pripomoček, ki je dol-
ga leta veljal kot učna knjiga in je doži-
vel tudi več ponatisov (Stanko Bunc: JE-
ZIKOVNA VADNICA za 7. r.). Med njima
je že na prvi pogled opazna razlika. Bun-
čeva vadnica je povzetek Slovenske slovnice
avtorjev Rupla, Bajca, Kolariča, NAŠ
JEZIK pa izhaja iz ugotovitev, ki jih je na
jezikovno področje prinesel mlajši rod je-
zikoslovcev. Nadaljuje in razširja pa smer,
ki jo je v učne knjige za pouk materin-
ščine v osnovni šoli uvedla Marija Jalno-
va. O Bunčevih vadnicah so učitelji že
dolgo tožili, da ne ustrezajo več zahtevam
pouka, ker so premalo praktične, tako da
učenec ob njih ne more doumeti vedno
žive in gibke podobe jezika. V desetletjih,
kolikor časa so veljale kot učna knjiga, se
je na jezikovnem področju marsikaj pre-
maknilo, spremenila pa se je tudi notranja
podoba šole: pouk je doživljal reforme;
važne so postale stvari, ki prispevajo k
sporazumevanju in ki zadevajo vsakdanji
jezik. Zgodovinsko in etimološko stran je
v šoli začela preglasati potreba po boljšem
poznavanju sinhrono podobe jezika, tako
zborne oblike kot drugih zvrsti.

Zbuditi učencem osnovne šole resnično
zanimanje za jezik (pa tudi dijakom na
srednji šoli in študentom na višji in vi-
soki) je postala ena najtežjih učiteljevih
nalog. Pisec nove jezikovne vadnice pravi
v uvodu, naj bi se mlad človek z enako

vnemo izpopolnjeval v jeziku, kot se je
»navadno pripravljen do skrajnosti spo-
polnjevati v teku, kolesarjenju, plavanju
ali smučanju«. Tež učencevi potrebi in vne-
mi, da bi bil na vsakem življenjskem pod-
ročju ustvarjal, je pisec prilagodil meto-
dični postopek. Opustil je razlago in se
odločil za vprašanja, tj. za induktivno me-
todo odkrivanja nove jezikovne snovi. Ob
knjigi pa čaka tudi učitelja drugačno de-
lo, kot ga je bil vajen doslej. Učna knjiga,
kakršna je pred nami, učenca lahko sijaj-
no vodi in vzpodbuja k samostojnemu de-
lu, k dodatnemu razmišljanju in k lastnim
dognanjem, ne more pa (v celoti) nadome-
stiti učitelja. Tak tudi gotovo ni bil avtor-
jev namen.

Razumska raven učencev je v razredu na-
vadno zelo različna (pomisliti kaže še na
razlike v sposobnosti dojemanja pri otro-
cih, ki žive v izrazito urbanem in v komu-
nikacijsko izredno odmaknjenem okolju!),
tako je vedno tudi nekaj razumskega tako
nerazgibanih, da potrebujejo izdatno do-
datno pomoč sošolcev, navadno pa seve-
da učiteljevo. Četudi ima NAŠ JEZIK ob
vsakem vprašanju naveden odgovor, se
umsko negibčni učenci (ti tudi snov iz
prejšnjih let le slabo poznajo) težko do-
kopljejo do bistva. Če iz tega ali onega
vzroka ne zmorejo odkodirati vpra-
šanja, jim pri tem res marsikdaj pomaga
odgovor nanj, zelo velikokrat pa ne. Tako
jim snov še naprej ostane nerazumljiva.
Prav zato se mora učitelj ob knjigi — po-
magati želi tudi njemu, da bi učencem
laže vzbudil zanimanje za jezik — odlo-
čiti za tako metodo dela, da bo vadnica
lahko dosegla namen. Učbenik je zelo do-
bro dopolnilo tako pri induktivni kot de-
duktivni metodi (slednjo smo v šoli začeli
zelo zapostavljati, vendar tudi v škodo
njenih dobrih strani), zelo uporaben je pri
skupinskem delu, pri polprogramiranem in
individualiziranem pouku, pa tudi pri delu
v jezikovnem interesnem krožku. Ena nje-
govih dobrih strani je ta, da ni preobširen.
Zaobsega le tisto, kar je temeljno in ne-
pogrešljivo, kot tako pa potrebno za na-
daljnje razumevanje snovi. Pravšnja je tu-
di količina vaj. Vse preglednice in gra-
fične slike so jasne. Knjiga sproti opozar-
ja na to, kaj je v jeziku zorno in kaj po-
govorno, na dvoumnosti, na smiselnost lo-
čil oziroma pravopisne in pravorečne nor-
me.

Uvajalna besedila v posamezna slovnici-
na poglavja so iz zelo različnih virov, iz le-
poslovnih in nelesposlovnih besedil ter iz

sestavkov samih učencev. Takšen izbor besedil se sklada z opombo, da je »veliko zanimivih poklicev tesno povezanih z dobrim obvladovanjem jezika; pravzaprav mora biti vsak občan sposoben javno nastopati, če hoče kaj prispevati k napredku naše samoupravne družbe« (Uvodna beseda).

Vadnica ima tri poglavja: Skladnjo, Oblikoslovje in Sporočanje. Učitelja pa čaka odgovorno delo, da posebno v zvezi z oblikoslovjem učencem dodobra razjasni posamezne pojme (marsikaterega učenca moti, da se med »samostalniki« najdejo npr. »zaimki« itd.). Dragoceno je poglavje o sporočanju, vendar mora biti pri pouku na različne načine utrjeno. Zato ni dovolj snov samo prebrati in oblikovati kvečjemu še kak samostojen primer posamezne literarne prvine. Spretnost v sporočanju morajo učenci pridobivati vse leto in jo vedno bolj izpopolnjevati.

Bilo bi koristno, če bi učitelji povedali, kaj jih v učbeniku moti. Avtor namreč pripravlja tudi vadnico za osmi razred. Ko bodo tako za celotno osnovno šolo na voljo novi učbeniki, bo potrebna vsestranska analiza vseh, da bi se ob ponatisu izognili tistemu, kar bi učna praksa in pa znanost o jeziku zavrnila kot pomanjkljivo ali nepotrebno.

Berta Golob
RTV Ljubljana

Nova zbirka ustnega izročila iz zamejstva

Pavle Merkù: Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji. ZTT, Trst 1976. 472 str.

Od pokrajin slovenskega etničnega ozemlja v Italiji slovi po svojem bogatem in izredno živem ustnem slovstvu predvsem Rezija. Njen današnji najboljši poznavalec *Milko Matičetov* je predstavil doslej del njenih liričnih pesmi in živalskih pravljic (prim. *Rožice iz Rezije, Zverinice iz Rezi-je*), velika večina gradiva, ki ga je zbral tam, pa še čaka obdelave in objave, kar je zaradi ustreznega prenosa govorjene besede na papir izredno zahtevno in zamudno delo.

Njemu se je z vsem žarom terenskega raziskovalca pridružil *Pavle Merkù*, slavist in glasbenik iz Trsta. Sad njegovega desetletnega terenskega dela je knjiga *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji*, v kateri je

zbrano 609 enot »etnografskega« ali »ljudskega blaga«, kakor sam po tradiciji označuje med svojimi rojaki nabrano etnološko gradivo. Velika večina ga sodi v ustno slovstvo, nekaj pa tudi v druga področja etnološke obravnave, npr. podatki o šegah, drobci iz etnomedicine itd.

Priložnostnim začetkom zbiranja, o katerih med drugim govori avtor knjige v uvodu, je sledilo prejkone sistematično delo, kar se kaže na eni strani v usmeritvi na tista zemljepisna področja slovenskega etničnega ozemlja v Italiji, koder so se njegovi predhodniki manj zadrževali — izpolnjeval je t. i. »bele lise« — in po drugi strani v pozornosti do tistih vrst ustnega slovstva, ki so doslej doživele manj zanimanja, npr. nabožna pesem. K taki odločitvi mu je pomagal pregled dosedanjih zbirk ustnega slovstva z omenjenega področja (18 bibliografskih enot), ki so, po njegovem, krajevno natančno omejene ali obravnavajo le določene teme. Iz označbe obiskanih krajev na priloženem zemljevidu je videti, da je bilo težišče Merkujevega dela v Terski in Nadiški dolini v Beneški Sloveniji, sledijo kraji v zaledju Tržaškega zaliva, nato Goriško, Rezija in Kanalska dolina.

Merkùjevo delo ni pomembno le zaradi tega, ker je z njim omogočil dostop do gradiva in ustrezno dopolnil dosedanje zbirke, ampak tudi zaradi odločitve in prizadevanja, da živo, govorjeno besedo čim bolj zvesto prenese na papir. To je posebej pomembno pri proznih besedilih, saj se prav pri njih jezikovni ustroj posebno loči glede na to, ali so oblikovana v procesu govora ali pisanja. Razen nekaj izjem, pri katerih gre za objave zapisanih besedil, so vsa magnetofonski posnetki, zapisani v fonetični transkripciji. Tako so tudi primeren temelj za študij narečij iz pokrajin, od koder so besedila, in to ne le njihove fonološke, ampak še bolj morfološke, sintaktične in semantične jezikovne ravni. Zadnji dve že zanimata tudi raziskovalce oblikovnih lastnosti ustnega slovstva, ki jim je do nedavna pravzaprav manjkalo primerne gradiva: zaradi neustreznega prenosa govorjene besede v »konservirano«, obstojno obliko. Pri starejšem načinu zapisovanja, brez uporabe magnetofona, so bili kolikor toliko neoporečni le motivi, tudi še posamezne formule v njih, medtem ko so se večje enote kot oblikovna celota izgubile.

Ustrezna glasbena izobrazba je Merkùju omogočila, da ni bil v zadregi tudi pri za-

pisovanju napevov in ritmiziranih oblik ustnega slovstva, kar vrednost zbirke tehtno povečuje in jo približuje zahtevam današnjih načel pri izdajanju tovrstnega gradiva. Naslednja prednost nove zbirke ustnega slovstva iz italijanskega zamejstva je njena dvojezičnost. Vsaka posamezna enota je namreč prevedena tudi v italijanščino, kar je dobrodošlo ne le zaradi medsebojnega spoznavanja treh narodnosti (italijanske, furlanske, slovenske), ampak tudi s strokovnega vidika, saj slovensko gradivo tako omogoča primerjalne razprave in večji odmevni prostor tudi v strokovnih krogih.

Pri ureditvi besedil je upoštevano lokalno načelo, tj. v posamezne razdelke so združena besedila iz ene občine (ki po razsežnostih nekako ustrezajo našim krajevnim skupnostim) in tako se zbiralec pomika od juga proti severu in od vzhoda proti zahodu. Drugače povedano, gre za vidik narečne združitve besedil, kar je očitno predvsem pri prozi, pri pesmih je narečna obarvanost pač manj izrazita, čeprav prisotna. Oblikovnemu ali motivnemu vidiku ureditve besedil, ki bi preučevalcu ustnega slovstva mogoče bolj godil, odpomore analitično kazalo na koncu, v katerem so posamezna besedila razvrščena v naslednje razdelke: pripovedne pesmi; lirske pesmi z več podrobnejšimi razdelki; molitve; legende, pravljice in povedke; mitološka bitja; etnojatrija (= etnomedicina); meteorologija; pregovori, reki, ljudska modrost; igre; glasbila; opisi šeg. S takšno razdelitvijo se mogoče kdo ne strinja popolnoma, vendar je sprejemljiva, ker omogoča

hitrejši dostop do posamezne vrste konkretnega gradiva. Poleg so navedene še kazalke za primerjavo variant iz posameznih zgodnejših zbirk, ki vsebujejo gradivo s tega področja in so zbrane v bibliografskem kazalu knjige.

Na koncu sledi kazalo zemljepisnih imen (s posebno označbo mikrotoponimov), o pisanju katerih je avtor že na marsikaj in marsikje (tudi v JiS) opozarjal.

Zbirko primerno dopolnjujejo tudi fotografije nekaterih informatorjev, bivališč in okolja, v kakršnem je bilo gradivo nabirano, in verjetno je marsikaj od tega po hudem potresu l. 1976 že kar dokumentarne vrednosti.

Škoda, ker je za lep čas zamujena priložnost, da bi zainteresirani dobili tudi akustičen, plastičen zvočen vtis narečij, od koder so objavljena besedila, čemur bi bilo mogoče ustreči z dodano ploščo zvočno najboljših magnetofonskih proznih posnetkov, če ne tudi pétih. Mogoče bi se to dalo uresničiti posebej.

Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji ni le uspešen rezultat Merkujeve vztrajnosti in potrpežljivosti, ampak, tudi po njegovih lastnih besedah, vabilo in obveza za nadaljnje izdajanje ustnoslovstvenega gradiva s slovenskega etničnega ozemlja v Italiji, ki ga že težko čakamo, saj nam posamezni objavljeni drobci vedno znova potrjujejo njegovo izjemno pripovedno moč.

Marija Stanonik
SAZU v Ljubljani

Zapiski

K terminologiji v naši znanosti o informacijah

Ob prebiranju slovenskega prevoda knjige, zanimive in koristne za razvoj današnje znanosti, z naslovom »UVODNI TEČAJ O INFORMATIKI — DOKUMENTACIJA«, ki sta jo napisala A. I. Mihajlov in R. S. Giljarevskij na podlagi pogodbe UNESCO s FID (Fédération Internationale

de Documentation), kakor navajata avtorja v predgovoru k svojemu »vodniku«, sta se mi sprožili dve terminološki pobudi k obravnavani tematiki, ki ju naj tu zapišem.

Prva pobuda se tiče notranje diferenciacije ali členitve današnjega naglo razvijajočega se področja znanosti o informacijah in ustreznega poimenovanja njegovih sestavnih ravni.

Druga pobuda zadeva terminološki problem okrog apozicije ali pristavka »znanstvena« v zvezi s kategorijo »informacija«.

1.

Znano je, kako je terminologija na današnjem informacijsko-dokumentacijskem področju še dokaj nedogovorjena in neizčiščena ter zaradi tega neenotna. To najboljše kaže več pojmov oziroma terminov, ki se v okviru tega novega torišča teorije in prakse človekove dejavnosti pojavljajo po obrazcu »idem per idem«: dokumentacija, informacija, dokumentalistika, informatika, dokumentologija, informatologija, znanstveno informacijsko delo, teorija o znanstvenih informacijah itd. Podobno je tudi s pojmi za ljudi, ki to delo opravljajo: informatorji, dokumentalisti, informatiki in informacijski znanstveniki ipd.

Avtorja navedenega dela o današnji informacijsko dokumentacijski dejavnosti predlagata za splošno rabo naslednje štiri nove »nosilne« termine za to področje, ki bi naj zamenjali vse dosedanje: ZNANSTVENA INFORMACIJA, ZNANSTVENO INFORMACIJSKO DELO, INFORMATIKA in INFORMACIJSKI ZNANSTVENIK.

Naša pozornost naj velja med temi novimi predlaganimi pojmi INFORMATIKI. Le-to avtorja takole opredeljujeta: »Informatika je znanstvena disciplina, ki raziskuje stroj in značilnosti, pa specifične vsebine znanstvenih informacij, kakor tudi pravila znanstveno informacijskega dela, njegovo teorijo, zgodovino, metodologijo in organizacijo«. (N. d. str. 10.)

Ob tem predlaganem pojmu INFORMATIKA ni toliko sporna njegova vsebinska opredelitev, kakršno avtorja podajata, temveč njegova signifikacija, torej njegovo poimenovanje, saj podana definicija avtorjev o informatiki kaže, da gre za znanost, torej za »lógos« oziroma »-logijo« o informacijah iz okvira današnjih različnih področij znanosti, ne le za aplikativno področje tovrstnega »lógos«, torej le za nauk ali stroko o tej novi obliki človekove dejavnosti v zvezi s sodobno znanostjo, to je le za »téhne« o njej.

Da bi mogli boljše pojasniti, na kaj ob tem mislimo in iz česa to ugotavljamo, moramo nekoliko seči v imensko problematiko različnih znanosti in v njihovo zgodovino.

Iz pregleda imen za različne znanosti je mogoče razkriti, kako je enim dal ime sta-

rogrški »lógos« (ὁ λόγος) v pomenu pojmovanja, razpravljanja in preudarjanja oziroma iz njega izvedena pripona »-logija«, drugim starogrška »téhne« (ἡ τέχνη) v pomenu spretnosti, umetnosti in veščosti. Pripono »-logija« so prek »lógos« dobivale v svoje ime, kakor vse kaže, tiste znanosti, katerih predmet je bil neki pojav ali proces stvarnosti, ki je zbudil človekovo razmišljajoče zanimanje, preudarjanje in strastno iskateljstvo za vzroki teh pojavov in procesov ter na tej osnovi željo po njihovem objasnjevanju. »Téhne« pa je oblikovala imena tistim znanostim, katerih predmet je bila neka nova človekova dejavnost, praktična aktivnost.

V tem je vzrok, da najdemo med njimi včasih izraženo to razločevanje s tem, da so prve pojmovane in priznane kot (teoretične) *znanosti* in kot (»pozitivne«) *vede*, druge kot *nauki* in kot *stroke*. Razvoj še kaže, kako si današnje »znanosti« prizadevajo postati ali »-logije«, če so začele kot stroke, ali kot nauki ene ali druge »téhne«, oziroma si prizadevajo priti do stopnje »téhne«, če so začele zgolj kot »-logije« oziroma kot posamezna področja »lógos« (t. j. teorije).

Seveda je več tistih, ki si prizadevajo postati teorije in vede. Če dosedanja imena razkrivajo, da teh stopenj še niso dosegla, si pomagajo na dva načina. Ene se trudijo, da postajajo teorije ali znanosti (v ožjem pomenu) o svojem predmetu in da presežejo obeležje »téhne« v svojem imenu — in predvsem seveda v svoji obravnavni tematiki — tako, da začno govoriti o »meta-področju« ali »meta-disciplini« same sebe. S tem žele poudariti, kako si prizadevajo tudi za filozofsko-logičen vidik obravnavanja svojega predmeta, ne samo za »tehničnega«, kakršno pomenskost pač skriva v sebi ime, ki ga jim je v razvoju dala »téhne« (npr. metaetika, metapedagogika ipd.). Druge pa se trudijo, da postanejo pozitivne vede (to je »-logije«) o svojem objektu s tem, da si začno razvijati empirično raziskovalno metodologijo ter skušajo z njo presegati svojo zgolj teoretično, to je filozofsko-logično usmerjenost ali svojo zasnovanost zgolj v smislu nauka ali stroke o določeni človekovi dejavnosti.

Do teh dopolnilnih premikov v semantiki imen današnjih znanosti pa prihaja zaradi tega, ker se vsako znanostno področje, čimbolj se naglo razvija, tembolj tudi notranje členi po določenih vidikih, ki jih

nekadaj, ko so se znanosti rojevale, še ni bilo opaziti.

Ti vidiki so naslednji:

a) Teoretični, to je filozofsko-logični vidik, po katerem postane določeno človekovo sistematično čudenje, zanimanje, razmišljanje in razpravljanje pa opazovanje in predvsem umsko-iskateljsko objasnjevanje nekega novega pojava stvarnosti — novo področje »lógos«, to je teorije ali znanosti (v ožjem pomenu besede) v okviru celovite človeške ZNANOSTI (t. j. znanosti v najširšem pomenu besede).

b) Empirično-vednostni ali izkušnjsko-raziskovalni vidik, to je vidik čutno preverjajočega iskanja zakonitosti predmetom, pojavom in procesom stvarnosti. Kadar se izoblikuje takšno novo empirično znanostno-raziskovalno področje ob iskanju vzročnosti in zakonitosti nekim povsem na novo odkritim pojavom in procesom ali novim vidikom že znanih pojavov in procesov, govorimo o novi »logiji«, to je o novi vedi v okviru ali sistemu ZNANOSTI.

c) Izvedenostni, spretnostni, veščinski ali »tehnični« oziroma funkcionalni vidik, to je vidik, po katerem se rojevajo novi nauki o človekovi razviti in sistematični vednosti glede neke nove oblike dejavnosti. Ta »znanost o vednosti prakse« ne dobiva v svojem poimenovanju sufiksa »logija«, temveč ji daje »téhne« pripono »-ika«, pač po semantični logiki jezika, ki daje znanostim njihova imena (npr. logika, etika, pedagogika ipd.).

d) Postopkovni ali metodični vidik, ki se pa danes vedno bolj lušči iz svoje nekdanje ožine, ko je veljal le za pedagoško področje, saj se vedno pogosteje pojavlja kot integralni vidik v okviru vseh področij znanosti, ved in nauk, če že ne kot nov in samostojen strokovno-področni, to je metodični vidik, pa kot vidik svojevrstnega »treninga« za ustvarjanje določenih pojavnosti oziroma za opravljanje določenih aktivnosti, ki vodijo k nastajanju določenih predmetov, pojavov in procesov. In na tej osnovi se strukturira ta vidik v eno ali drugo strokovno področje ali stroke.

Onkraj teh štirih vidikov, ki se pojavljajo ob notranji diferenciaciji današnjih znanostnih torišč, se pojavlja praktični ali operativni vidik, kateremu je osnova človekov davninski »praksis« in globoko v

njem skrivajoči se koristnostni ali utilitarni oziroma pragmatični vidik (ἡ *ποῦσις* in τὸ *πρᾶγμα* = dejanje, opravilo, korist).

Ta dva vidika, strogo vzeto, torej ne gresta več v »statusni« okvir globalne človeške ZNANOSTI, je pa treba nanju opozoriti, ker odločilno vplivata na evolucijo in smer razvoja enega ali drugega navedenega vidika in se tako pojavljata v njihovem notranjem razvojnem okviru.

V skladu s temi štirimi vidiki torej moremo govoriti tudi o štirih ravneh notranje diferenciacije vsakega danes razvijajočega se področja ZNANOSTI:

a) raven teorije oziroma teoretične znanosti ali, kratko, znanosti (v ožjem pomenu besede),¹

b) raven posebne oz. pozitivne znanosti ali vede,

c) raven nauka o določeni človekovi dejavnosti in

d) raven določene praktične stroke.

Opazamo lahko, da je neko področje ZNANOSTI razvojno celovito, kadar se »kompletira« v smeri vseh teh štirih kriterijev oziroma ravni, ne pa, kadar ostaja le na enem od njih, največkrat na tistem, na katerem se je najprej v svojem zgodovinskem razvoju pojavilo. Tako se je npr. politika pojavila najprej na praktični in veščinski ravni, to je v pomenu nauka o vodenju, upravljanju države (ἡ *πόλις* = glavno mesto, rojstni kraj, domovina, država), a si danes vse bolj prizadeva razviti tudi svoj nivo teorije ali znanosti (politična teorija) in svoj nivo posebne vede (politologija) ter tudi nivo metodičnosti (metodika političnega dela). Ali npr. psihologija, ki se je najprej pojavila v svojem razvoju na ravni »lógos«, a se je kasneje razvila do »logije«, to je do pozitivne vede, ter si danes vse bolj prizadeva razviti se tudi na ravni svoje »téhne« (npr. psihotehnika) in svoje metodičnosti ter prakse oziroma »pragme«.

¹ Mogoče bi se kazalo domeniti ob registraciji distinkcije med znanostjo v ožjem in v najširšem pomenu besede za rabo zapisa z majhnimi črkami (kadar gre za teorijo ali za znanost v ožjem pomenu besede) in za rabo zapisa z velikimi črkami (kadar gre za celovito ali globalno človeško znanost, torej za znanost v najširšem pomenu besede, ki torej vključuje tako teoretične znanosti in pozitivne vede pa nauke o različnih človekovih dejavnostih ter posamezne praktične stroke). V takšni pisni obliki že to distinkcijo uporabljamo v nadaljevanju tega prispevka.

Ves ta ekskurz v zgodovinski razvoj ZNANOSTI, v problem poimenovanja in današnje notranje diferenciacije njenih posameznih področij, nam je bil potreben, da lahko slednjič opozorimo, kako zgrešeno bi bilo, če bi se vsa nova področja znanosti, ki se danes porajajo, ne okoristila z izkušnjami svojih starejših »predhodnic« in bi se torej že takoj ob svojem rojstvu razvijala le na enem ali drugem navedenem integralnem nivoju, ne pa hkrati na vseh štirih ali celo šestih.

Kako je takšna analiza razvoja ZNANOSTI in kako je takšen prikaz imenske problematike njenih posameznih »horizontalnih področij« in njenih posameznih »vertikalnih ravni« potreben, nam ilustrativno kažejo predlogi o tem, kako se naj poimenuje novo področje človekove vednosti, ki se strukturira okrog današnje dokumentacijske in informacijske dejavnosti v okviru sodobne ZNANOSTI.

Zdaj nam bo razumljivo, zakaj imajo prav tako tisti, ki predlagajo za to področje termin INFORMATOLOGIJA, kakor tudi oni, ki predlagajo termin INFORMATIKA. Seveda imajo prav, kolikor pojmujeemo ta dva termina kot signifikaciji, prvič, za vedo o današnjih informacijah ZNANOSTI in, drugič, za nauk o njej. Oba predloga pa sta zmotna, kolikor pledirata, da bi z enim ali drugim poimenovali celotno področje o informacijah v današnji ZNANOSTI in v drugih oblikah današnje človekove dejavnosti (tehniko, turizem itd.).

Sledeč naši podani strukturni analizi celotnega področja današnje ZNANOSTI bi mogli tudi celotno sodobno področje o informacijah porazdeliti po podobnih ravneh:

a) ZNANOST O INFORMACIJAH² — v okviru katere gre za filozofsko-logično tematiziranje narave in vloge današnjih informacij v različnih oblikah človekovega udejstvovanja (npr. tehnika, politika, gospodarstvo, promet, turizem, znanost itd.).

b) INFORMATOLOGIJA — za poimenovanje samostojne vede o informacijah z opredelitvijo, da gre pri njej za pozitivno raziskovanje značilnosti in zakonitosti, ki obvladajo današnje informacije na vseh področjih človekovega udejstvovanja.

c) INFORMATIKA — za poimenovanje tehničnega oziroma aplikativnega vidika te nove znanosti in vede o informacijah, z označitvijo, da gre pri tem za nauk o nastajanju, organiziranju, pretakanju in

funkcioniranju informacij, ki se pojavljajo v današnjih različnih človekovih aktivnostih kot rezultat in so hkrati tudi vzrok za njihov nadaljni razvoj.

d) METODIKA INDOK DELA (SLUŽBE) — za poimenovanje posebne stroke o postopkih, kako je treba ravnati v praksi te posebne in samostojne operative, da se informacije v okviru različnih človekovih dejavnosti hitro pretakajo od emitentov (ustvarjalcev informacij) do recipientov (porabnikov informacij) ter nazaj.

V skladu z znanostjo o informacijah, informatologijo kot vedo, informatiko kot naukom in metodiko INDOK dela kot strokovnim področjem o sodobnih informacijah moremo tudi bolj ustrezno poimenovati ljudi, ki se z eno ali drugo to tematiko ali dejavnostjo ukvarjajo: INFORMACIJSKI TEORETIK, INFORMATOLOG, INFORMATIK in INFORMATOR.

Ob tem pa postaneta tudi odveč termina, ki ju predlagata Mihajlov in Giljarevskij, namreč: ZNANSTVENO INFORMACIJSKO DELO in INFORMACIJSKI ZNANSTVENIK, od katerih bi naj prvi pomenil označitev za celotno to novo področje in drugi označitev za človeka, ki se s tem novim področjem ukvarja.

Upoštevaajoč našo predlagano terminologijo, bi za poimenovanje različnih oblik dela v skladu z nakazano notranjo členitvijo ali diferenciacijo današnjega globalnega področja o informacijah različnih oblik človekove dejavnosti morali govoriti o TEORETIČNEM INFORMACIJSKEM DELU, kadar gre za tovrstna tematsko teoretična prizadevanja, o INFORMATOLOŠKEM DELU, kadar gre za empirično raziskovanje na področju različnih sodobnih informacij (seveda brez pristavka, da gre za »znanstveno informatološko delo«, ker je v takšni terminološki konstrukciji povsem odveč in pleonastično, saj gre v tem primeru za evidentno raven nove vede!), o INFORMACIJSKEM DELU, kadar gre za sistematizacijsko in konkretno študijsko delo v okviru določene informatike ter o INFORMATORSKEM DELU, kadar gre za označi-

² Tu bi še kazalo razmisliti o drugi terminološki sugestiji za poimenovanje tovrstne teorije ali znanosti, to je — INFORMACIJSKA TEORIJA, saj je pojem TEORIJA INFORMACIJ že pomensko zaseden z disciplino, ki »proučuje količinske zakonitosti v zvezi z zbiranjem, prenašanjem in kodiranjem informacij«. (Slovar slovenskega knjižnega jezika, Druga knjiga, Ljubljana 1975, str. 43.)

tev praktičnega strokovnega informacijsko-dokumentacijskega dela.

Z istega strukturno-diferenciacijskega vidika celotnega današnjega področja o informacijah pa je neuporabna tudi terminološka sugestija INFORMACIJSKI ZNANSTVENIK. Prvič, ker je nemara ustrežnejše rabiti predlagani pojem INFORMACIJSKI TEORETIK, in drugič, ker je nevzdržno uporabljati ta termin za ljudi, ki delajo — kakor smo videli — na različnih ravneh tega novega današnjega področja o informacijah, to je od teoretičnega razčlenjevanja in raziskovanja do razvijanja te dejavnosti in njenih uslužnostnih storitev.

Nemara se nam ob primeru predlaganih notranje razčlenjenih terminoloških sugestij za oblike dela na tem področju in za ljudi, ki te različne oblike informacijskega dela opravljajo, še dodatno prikaže in potrdi upravičenost podane diferenciacije slehernega današnjega področja v okviru sodobne ZNANOSTI in današnjega celovitega področja o informacijah iz okvira različnih človekovih dejavnosti.

(Nadaljevanje sledi)

Franc Pediček

PROGRAM ZA LITERARNE VEDE

Izvršilni odbor področne raziskovalne skupnosti za humanistične in zgodovinske vede RSS je na seji 28. septembra 1977 sklenil pregledati in dopolniti programe strok, ki jih združuje. Na seji 19. oktobra 1977, na katero so bili vabljeni tudi predsedniki strokovnih komisij, je nato izdelal enotne smernice za izdelavo novih srednjeročnih programov. Po teh je predsednik strokovne komisije za literarne vede Jože Koruza sestavil osnutek programa za literarne vede, ki je bil poslan v presojo in dopolnitev članom komisije dr. Štefanu Barbariču, dr. Kajetanu Gantarju, Alenki Glazer, dr. Meti Grosman, dr. Janku Kosu, Igorju Pelanu, dr. Borisu Paternuju, dr. Franu Petretu in Majdi Stanovnik-Blinc. Pismo ali ustno so predlagali popravke in dopolnila Alenka Glazer, dr. Boris Paternu, Majda Stanovnik-Blinc in sestavljalec osnutka. Z upoštevanjem njihovih predlogov je bilo na seji strokovne komisije 1. februarja 1978 sprejeto besedilo programa, s katerim na tem mestu seznanjamo

širšo strokovno javnost,* hkrati pa še krajša inačica za potrebe nadaljnjih razprav v višjih organih Raziskovalne skupnosti Slovencev.

PANOGE IN CILJI STROKE

Literarne vede, kakor so danes razvite na Slovenskem, zajemajo vrsto strok od slavistike, primerjalne književnosti z literarno teorijo, germanistike in romanistike do klasične filologije in orientalistike. Po sistematiki raziskovalnega dela pa jih lahko delimo v pet panog: slovenska literarna zgodovina, literarna teorija, primerjalna književnost, literarne zgodovine drugih narodov in zgodovina slovenske slovstvene vede.

Slovenska literarna zgodovina ima po logiki stvari med literarnimi vedami na Slovenskem prioriteto mesto in postavlja posebne naloge tudi drugim panogam literarno teoretičnega in zgodovinskega raziskovanja. Za njen smotrni in neoviran razvoj so v sedanji družbeno politični situaciji zagotovljeni vsi notranji pogoji. Zaradi posebne družbene vloge slovenske literature in njenega pomena za socialno ozaveščanje Slovencev je bila doslej slovenska literarna zgodovina kljub velikim strokovnim dosežkom in visoki ravni v dobri meri usmerjana s tendencami različnih meščanskih ideologij; tako so ostajala nekatera ključna vprašanja slovenske slovstvene preteklosti bodisi pristransko tolmačena ali zanemarjana. Naš čas pa omogoča stvariti in s predsodki neobremenjen znanstven pristop k zgodovinskemu gradivu. Dialektično materialistična zgodovinska metoda preučevanja družbenih in od njih odvisnih kulturnih silnic, ki so v preteklosti ustvarjale pogoje za nastajanje in razvoj slovenskega slovstva ali zavirale njegovo rast, povezana s primerno uporabljanimi imanentno literarnimi metodami razčlenjevanja in vrednotenja literarnih del, ustvarja možnost, da se bomo priklopili do stvarne in dognane podobe slovenske literarne preteklosti. V skladu s tem se zastavljajo slovenski literarni zgodovini tudi literarno sociološke naloge od preučevanja slovstvene ustvarjalnosti različnih družbenih plasti in ne le reprezentativnega literarnega standarda do problema odmev-

* Program za jezikoslovje, katerega osnutek je pripravila dr. Breda Pogorelec, bomo objavili v eni prihodnjih števil. Program za etnologijo, tj. osnutek zanj dr. Vekoslava Kremenška in polemične pripombe, je objavil Glasnik SED 1977, str. 45–56.

nosti in družbene funkcije literature. Tako zastavljene naloge slovenske literarne zgodovine pa ne terjajo le iz novih spoznanj usmerjane reinterpretacije dosedanjih literarnozgodovinskih dognanj (dokaj uspešne poskuse v to smer že imamo), ampak predvsem sistematično zbiranje še neznanega ali doslej zanemarjenega gradiva in ponovno temeljno kritiko že znanih virov. Torej nalaga današnji položaj v stroki temeljito revizijo in novo sistematično raziskovalno delo v vseh panogah stroke od bibliografije in tekstne kritike do teoretično utemeljene interpretacije umetnostnih sestavin strukture posameznih literarnih del. Na razslojenost in odmevnost literarnega ustvarjanja usmerjena sociološka in tipološka raziskava slovenske književnosti pa sodita med prve naloge sodobne slovenske literarne zgodovine.

Literarna teorija je pogoj za vsakršen znanstven pristop k raziskavam na področju literarnih ved. Tudi v humanističnih znanostih morajo vsa dognanja temeljiti na metodološko doslednih in statistično preverljivih analizah. Pot do takšne znanstvene analize in na njenih izsledkih temelječe sinteze je na področju literarnih ved mogoča le s temeljito literarnoteoretično ozaveščenostjo in izdelano metodologijo. Takšna situacija v stroki narekuje tako potrebo po sistematičnem razvijanju literarne teorije kot posebne panoge znanstvenoraziskovalnega dela kakor tudi njeno dosledno pritegnitev v vse druge panoge literarnih ved. Kot posebna znanstvena disciplina se literarna teorija ukvarja z vprašanji zvrsti, vrst in žanrov leposlovja, z značilnostmi ritmično vezane pesniške besede (verza) in njenimi razmerji do nevezanega literarnega izraza (proze), s posebnimi izraznimi sredstvi umetnostne ureditve in z metodologijo literarnih ved. Naloga vseh raziskovalcev na področju literarnih ved pa je upoštevanje teh sistemsko opredeljenih značilnosti literature v preučevanju zgodovinskega procesa in hkrati preverjanje dognanj literarne teorije. Pri sistematičnem, zlasti tipološkem preučevanju strukture posameznih literarnih umotvorov in večjih problemskih kompleksov se te naloge tako ozko prepletajo, da ni mogoča delitev med posameznimi panogami, marveč gre za kompleksen raziskovalni postopek, v katerega so dolžni posegati vsi raziskovalci iz območja literarnih ved.

Primerjalna književnost se kot posebna znanstvena disciplina uveljavlja šele v na-

šem stoletju. Na Slovenskem ima svoje začetke v tridesetih letih, po zadnji vojni pa se je prepričljivo zasidrala v splošnem slovenskem duhovnem dogajanju in postala njegov neodtujljivi del. Primerjalna književnost ni le pasivno evidentiranje tega, kar smo Slovenci v območju literature prevzeli od drugih, pač pa način slovenske udeležbe v evropskih in svetovnih literarnih duhovnih dogajanjih. Tako je primerjalna književnost dolžna raziskovati razmerja med slovensko in drugimi literaturami, kakor se kažejo v različnih tujih vplivih in pobudah na slovensko literaturo in v odmevih slovenskih literarnih umotvorov v svetu, v vključevanju slovenskih ustvarjalcev v mednarodna duhovna in oblikovalna gibanja ter v tipoloških sorodnostih in razlikah med najznačilnejšimi besednimi umetniki na Slovenskem in v svetu. Zaradi takšnih nalog pa mora slovenska primerjalna književnost sistematično razvijati naše vedenje o najznačilnejših duhovnih in oblikovalnih strujah v svetovni književnosti ter poglobljati poznanje najvidnejših literarnih ustvarjalcev.

Literarne zgodovine drugih evropskih in zunajevropskih narodov, kolikor so na Slovenskem pač razvite v okvirih slavistike (ruska, srbska, hrvaška in makedonska, manj poljska, češka in slovaška), romanistike (italijanska in francoska, manj španska), germanistike (nemška, angleška in ameriška), klasične filologije (starogrška, latinska) in orientalistike (staroindijska), imajo na svojih področjih podobne naloge kakor primerjalna književnost v širših razmerjih. Razvijati morajo poznavanje posameznih literatur, in to ne le v mejah informativnosti za slovenski kulturni prostor, ampak se morajo tvorno vključevati v raziskovanje posameznih tujih literatur; le suvereni poznavalci posameznih literatur, ki so svoje znanje preverili na specialnih temah v enakovredni tekmi s tujimi literarnimi zgodovinarji in teoretiki, zmorejo ustrezno reševati raziskovalne in posredovalne naloge, ki jih od njih terja naš čas in prostor. Njihova posebna naloga pa je, vključiti se v primerjalne raziskave razmerij med slovensko književnostjo in literaturo, ki predstavlja njihovo specialno področje. Razen tega se nekaterim od njih zastavljajo še druge posebne naloge. Anglistika si je postavila v program tudi preučevanje deleža slovenske ekonomske emigracije v duhovnem življenju ZDA. Klasična filologija ima

dolžnost raziskovati srednjeveško in novolatinsko književnost na Slovenskem, kroatistika, germanistika, italijanistika in potencialno tudi madžaristika pa bodo morale, v kolikor že niso, osvetliti in ovrednotiti vključevanje ustvarjalcev s slovenskega in narodnostno mešanega mejnega etničnega ozemlja v tujejezične literature.

Zgodovina slovenske slovstvene vede je bolj nujna potreba kakor že obstoječa panoga slovenske literarne vede. Sodobna organizacija znanstvenega dela doma in v mednarodnem merilu terja vedno znova preverjanje opravljenega dela ali vsaj njegovo sistematično registracijo. Iz takšne potrebe je nastalo že nekaj (pretežno jubilejnih) študij te vrste, pa tudi nekaj preglednih sestavkov. S tem je bil podan temelj, na katerem bo treba čim prej razviti sistematično znanstveno delo te vrste.

Med navedenimi in označenimi panogami je slovenska literarna zgodovina najbolj notranje razvejana in po logiki stvari tudi najbolj institucionalizirana. Z raziskovanjem slovenske literature in njenega zgodovinskega razvoja se sistematično ukvarjamo samo doma in smo zato in spriču vse večjega zanimanja za nas tudi v mednarodnem merilu dolžni nuditi strokovno utemeljene odgovore na vsa osrednja vprašanja, ki jih v zvezi s slovensko literaturo zastavlja sodobna literarna znanost. Poseben pomen stroke pa je tudi posledica njene zgodovinske vloge. Slovenska literatura je bila ob sistematični skrbi za izoblikovanje slovenskega knjižnega jezika oziroma, točneje, v povezavi z njo prvi in dolgo edini konstitutivni element slovenskega naroda. Z njo je bil postavljen temelj, na katerem je gradila potem stoletna borba za politično samostojnost Slovencev, ki je dosegla svoj družbeno revolucionarni vrh v narodnoosvobodilnem boju med leti 1941 in 1945 in z vzpostavitvijo socialistične republike Slovenije. Sistematično preučevanje in pravilno vrednotenje tega svojevrstnega zgodovinskega procesa in izjemne vloge literature v njem mora biti med prvimi nalogami slovenske znanosti, saj predstavlja temeljni kamen tudi v predzgodovini našega samoupravnega družbenega sistema. Preučevanje slovenske književnosti v njenem zgodovinskem razvoju in njenih značilnostih je torej ena izmed temeljnih nacionalnih ved, ki pa mora seveda biti s svojo znanstveno metodologijo in končnimi dosežki del mednarodne literarne vede in njenih norm. Zato je v njenem interesu lahko le skladen

in smotrni razvoj vseh panog, ne samo slovenske literarne zgodovine, vendar utemeljen v specifičnih potrebah slovenskega kulturnega prostora.

SEDANJE KADROVSKE ZMOGLJIVOSTI IN ORGANIZIRANOST DELA

Literarne vede na Slovenskem razpolagajo s približno 124 stalnimi in uveljavljenimi občasnimi raziskovalci. Od teh se jih polno poklicno ukvarja z literarnozgodovinsko ali literarno teoretično raziskovalno dejavnostjo (»full time«) le 17 ali 13,7 %; v to kategorijo moremo namreč šteti le sodelavce SAZU in tiste akademike, ki nimajo druge zaposlitve (pretežno upokojeni univerzitetni učitelji). Zaradi močno omejenega števila teh poklicnih znanstvenih delavcev in zato, ker tudi ti niso vsi samostojni raziskovalci, je težišče znanstveno raziskovalnega dela na področju literarnih ved pri visokošolskih učiteljih in sodelavcih, ki morajo sicer znanstveno delo usklajevati s pedagoškimi dolžnostmi; na filoloških oddelkih Filozofske fakultete v Ljubljani in na njenem komparativističnem oddelku deluje skupaj 24 univerzitetnih učiteljev in sodelavcev na področju literarnih ved, na AGRFT pa 3, skupaj torej 27 ali 21,8 %. Znatno manj intenzivno, vendar pomembno je strokovno in znanstveno raziskovalno delo višješolskih profesorjev in predavateljev na pedagoških akademijah v Ljubljani in v Mariboru; tu deluje 15 literarnih zgodovinarjev ali 12,1 %. Izmed drugih zaposlitev dopušča največ možnosti za znanstveno delo bibliotekarska služba; v univerzitetnih in študijskih knjižnicah v SRS se mimo bibliotekarske stroke ukvarja z literarnozgodovinskim strokovnim in znanstvenim delom 16 strokovnjakov s področja literarnih ved ali 12,9 %. Upoštevanja vreden delež kadrov na področju literarnih ved predstavljajo tudi upokojeni strokovnjaki, ki se po večini še aktivno bavijo s strokovnim delom in znanstvenimi raziskavami; teh je trenutno zunaj vrst akademikov 14 ali 11,3 %. Končno moramo pritegniti v izračun še 5 začasno v drugih republikah ali v tujini delujočih slovenskih literarnih zgodovinarjev, ki predstavljajo 4 % celotnih kadrov. Razen naštetih kategorij, ki se poklicno v polnem delovnem času ali v ožjem okviru ukvarjajo z znanstvenim delom, pa se občasno ali zunaj delovnega časa ali, izjemoma, v statusu svobodnega umetnika vključuje v raziskovalno delo na področju literarnih ved še kakih 30 de-

lavcev, ki so z enim ali več publiciranih elaboratov upravičili svojo kvalificiranost in ki predstavljajo 24,2% razpoložljivih kadrov.

Ožjo strokovno usmerjenost kadrov je pogosto težko določiti; študijska smer ne odloča vedno o poklicni dejavnosti, ki je odvisna od poznejše specializacije, še bolj pa od profila zaposlitve. Več raziskovalcev posega s svojim delom tudi v več panog znotraj, pa tudi zunaj literarnih ved. Po ne povsem zanesljivi razporeditvi se s slovenističnimi literarnozgodovinskimi raziskavami ukvarja 71 znanstvenih ali strokovnih delavcev ali 57,25%, s posameznimi tujimi književnostmi 31 (srbska in hrvaška 4, ruska 4, poljska 1, nemška 7, angleška in ameriška 5, italijanska 3, francoska 4, antične 2, staroindijska 1) ali 25%, z več tujimi književnostmi in s komparativno problematiko pa 22 ali 17,75%; seveda večina raziskovalcev iz druge in tretje skupine bolj ali manj posega tudi tematsko v slovenski kulturni prostor. Z literarno teorijo se izključno ne ukvarja noben raziskovalec, vendar jih vse več s posameznimi raziskavami posega na to področje. Še manj načrtno je zaenkrat delo za zgodovino stroke.

Glede na formalno strokovno usposobljenost za znanstveno raziskovalno delo je stanje kadrov takšno: 44 raziskovalcev ali 35,5% ima doktorat (med temi 1 častnega in 3 doktorat znanosti iz drugih strok), 9 ali 7,25% magisterij, 71 ali 57,25% pa nima ali še ni doseglo formalne kvalifikacije. Pri tem je najbolj ustrezno znanje med visokošolskimi učitelji in sodelavci, od katerih ima doktorat znanosti 19 znanstveno-pedagoških delavcev, 1 magisterij, od preostalih 7 pa jih ima nad polovico doktorske disertacije v zaključni fazi ali v ocenjevalnem postopku. Manj zadovoljivo je stanje pri nameščencih in članih SAZU: 7 (oz. 9, a sta 2 računana med univerzitetnimi učitelji) z doktoratom, 2 z magisterijem in 8 brez formalnih kvalifikacij. Pri vseh drugih zgoraj navedenih skupinah raziskovalcev pa so (razen pri službujočih zunaj SRS) formalno nekvalificirani znanstveni in strokovni delavci v večini.

Najbolj inštitutsko je znanstveno delo na področju literarnih ved organizirano pri SAZU. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ima tri sekcije. Sekcija za slovensko literarno zgodovino skrbi za izdajanje starejših slovstvenih tekstov ter rokopisov in korespondenc pomembnejših

Slovencev vseh generacij; v njenem načrtu so monografske razprave iz zgodovine slovenske literature in izbrana dela slovenskih literarnih zgodovinarjev. Razen navedenega opravlja tudi posebne raziskovalne naloge; zdaj preučuje tematiko NOB in socialistične revolucije v naši umetniški prozi od leta 1941 do najnovejšega časa. Sekcija za literarno teorijo sistematično izdeluje kartoteko literarnoteoretičnih pojmov v slovenskem časopisju in kartoteko tujih avtorjev v isti periodiki, pričenja pa tudi z monografsko obdelavo širših gesel Slovenskega literarnega leksikona, ki naj bi izhajal v tematsko zaokroženih zvezkih. Sekcija za biografiko, bibliografijo in dokumentacijo usmerja svoje delo na Slovenski biografski leksikon in si prizadeva za čimprejšnjo izpopolnitev tega temeljnega pomagala slovenskih kulturnih zgodovinarjev.

Delavci Inštituta opravljajo tudi individualno delo, katerega rezultate objavljajo v strokovnih revijah in kot samostojne publikacije. Razen literarnega inštituta ima SAZU od 1976 tudi Kabinet akademika Josipa Vidmarja, zamišljan kot »kabinet za estetiko in kritiko« in usmerjen v »pomoč akad. Josipu Vidmarju pri njegovem kulturnopolitičnem in znanstvenem delovanju«; v dejavnost tega kabineta sodi tudi glavno uredništvo Splošne in slovenske enciklopedije in zbirka poljudnih monografij Znameniti Slovenci.

Na Filozofski fakulteti je bilo znanstveno-raziskovalno delo posameznih učiteljev in sodelavcev pretežno individualno, ker doslej še ni bilo mogoče realizirati že pred več leti zasnovanega raziskovalnega centra s sistematično organizirano dokumentačijsko službo pri katedri za slovensko literaturo; tak inštitut pa bi bil nujno potreben zaradi možnosti sistematičnega usklajevanja in povezave dela individualnih raziskovalcev v stroki sami, kakor tudi zaradi organiziranja prepotrebnihih interdisciplinarnih delovnih nalog. Kljub temu, da še vedno nima inštitutskega zaledja, je Katedra za slovensko literaturo že pred desetletjem uspešno zaključila kolektivno raziskavo slovenske književnosti v prvih dveh poveljnih desetletjih, sedaj pa je v polnem delu sistematično zbiranje in znanstvena obdelava NOB pesništva. V okviru slavističnega oddelka se pripravlja tudi sistematična obdelava poljsko-slovenskih literarnih stikov. Ob pomanjkanju drugačnih organiziranih oblik znanstvenega dela se literarni zgodovinarji s Filozofske fa-

kultete zbirajo ob znanstvenih in strokovnih glasilih in odločilno oblikujejo njihovo strokovno fiziognomijo (Slavistična revija, Jezik in slovstvo, Acta neophilologica). Najvidnejši prispevek njihovega individualnega znanstvenega dela k slovenski literarni znanosti pa so knjižne publikacije pri različnih založbah, ki so prinesle vrsto temeljnih novih spoznanj in dognanj.

Drugi znanstveni in strokovni delavci na področju literarnih ved ubirajo ob še manjših možnostih organiziranega kolektivnega dela podobne poti do publiciranja rezultatov svojih dognanj. Nekaj jih sodeluje pri Zbranih delih slovenskih pesnikov in pisateljev, pri novo zasnovani zbirki Izbrana mladinska dela slovenskih pesnikov in pisateljev, sodelovali so pri zbirki Sto romanov, nekaj jih nastopa s samostojnimi knjižnimi publikacijami, večina pa jih redno ali občasno sodeluje v strokovnih glasilih in v drugi slovenski periodiki. Posebej pa je treba omeniti pionirsko delo mariborskih kolegic pri raziskovanju slovenske mladinske književnosti in organiziranju prvega strokovnega glasila za to literarnozgodovinsko panogo (Otrok in knjiga).

Prevladovanje individualnega znanstveno-raziskovalnega dela na področju literarnih ved se zgovorno odraža v porastu pomembnih publikacij na eni strani in v stagniranju oziroma upadanju prijav pri raziskovalni skupnosti na drugi. Komisija za literarne vede že več let ugotavlja to nesorazmerje in išče možnosti za vzpodbudo večjih kolektivnih nalog. Pri tem pa ne kaže omejevat individualnega dela, marveč ga podpreti predvsem z dotiranjem strokovnih revij tudi za t. i. honorarje, saj je ta način vsaj za dobršen del nalog ustrežnejši in cenejši od financiranja po prijavah.

Da bi se ustvarili ustrezni pogoji za širše zasnovano in bolj učinkovito kolektivno delo na področju literarnih ved, bi bili potrebni naslednji organizacijski ukrepi:

— ustanoviti raziskovalni center za literarno tipologijo, sociologijo in interdisciplinarne raziskave pri PZE za slovanske jezike in književnosti (katedra za slovensko literaturo) Filozofske fakultete v Ljubljani; program takšnega raziskovalnega centra ne bi podvajal, pač pa organsko dopolnjeval program inštituta pri SAZU, zanj so podani na Filozofski fakulteti najustrežnejši pogoji, zlasti kadrovska koncentracija, opravičuje pa ga tudi že pričetno delo;

— okrepiti sekcije Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri SAZU, da bi lahko bolj pospešeno izvajale svoj program;

— ustanoviti bi bilo treba tudi čimprej raziskovalni center ali inštitut za mladinsko književnost; zanj so morda dani najustrežnejši pogoji pri Pedagoški akademiji v Mariboru, kamor bi lahko pritegnili k sodelovanju tudi ljubljanske delavce na tem področju.

PROGRAMSKE SMERNICE IN VAŽNEJŠE NALOGE

Zaradi stanja v stroki oziroma občutnih vrzeli v opravljenem delu so še vedno pomembne in deloma urgentne gradivske raziskave. Najbolj občuten primanjkljaj je retrospektivna bibliografija slovenske književnosti do leta 1945; v sodelovanju s komisijo za bibliotekarstvo bi bilo treba pospešiti njen nastanek. Podpreti je treba zaključno fazo zbiranja pesništva NOB, Slovenski bibliografski leksikon in obe kartoteki Sekcije za literarno teorijo pri SAZU, da bi se moglo delo na njih čim prej uspešno zaključiti. Več podpore in intenzivnejše sodelovanje zaslužita tudi zbirki korespondenc in starih tekstov pri SAZU. Podobne akcije, kakor je zbiranje NOB pesništva, bi bile potrebne tudi za druga obdobja slovenske slovstvene preteklosti kot osnova za literarno sociološke raziskave.

Posebne pomena so posebni tematsko omejeni raziskovalni projekti, ki najbolj ustrezajo še vedno prevladujočemu individualnemu delu raziskovalcev ter prinašajo temeljna in na konkretnem gradivu utemeljena dognanja. Gre za problemske raziskave dela posameznih ustvarjalcev, posebej še njihovih odnosov do tujih pisateljev in njihovega vključevanja v stilne tokove, za monografske obdelave posameznih pesnikov in pisateljev, za monografske obdelave posameznih teoretičnih pojmov in estetskih kategorij in podobne raziskovalne naloge.

Potrebi po celovitih literarnih zgodovinah je za nekaj časa zadoščeno z zadetimi publikacijami v zadnjih dveh desetletjih. Te so prinesle sodobno interpretacijo že poprej znanega in obdelanega gradiva. Sinteze širšega obsega na novem gradivu in novih temeljnih dognanjih pa bodo mogoče, ko bodo te raziskave enakomerno

zajele vsa obdobja naše literarne preteklosti. Poprej pa so nujne sintetične raziskave posameznih razvojnih obdobij in stilnih tokov, monografije o zgodovinskem preoblikovanju posameznih literarnih zvrsti, vrst in žanrov, zgodovina slovenskega verza, zgodovina mladinske književnosti pri Slovencih (delo za dobo do 1945 že teče pri PA v Mariboru), sistematična obdelava slovenske dramatike za moderne medije (film, radio, TV) in podobne.

Posebni nalogi slovenske literarne vede sta tipologija in sociologija slovenske književnosti. Prva si prizadeva izluščiti konstante slovenske literature v njenem razvoju in vzpostaviti ravnotežje z dognanji genetične primerjalne književnosti. Sociološke raziskave slovenske književnosti pa so usmerjene v dve raziskovalni smeri, v preučevanje različnih plasti slovenskega slovstva v posameznih časovnih izsekih in v preučevanje odmevnosti slovenske literature, predvsem na relaciji avtor—bralec.

Za ustrezno izvedbo sodobnih raziskovalnih nalog na področju literarnih ved pa so potrebne tudi interdisciplinarne raziskave znotraj in zunaj strokovnega področja.

Znotraj področja je treba predvsem povezati strokovnjake za nekatere tuje književnosti (nemško, italijansko, hrvaško idr.) pri preučevanju tujejezične literarne produkcije na slovenskem etničnem ozemlju in jih usmeriti na preučevanje pisateljev slovenskega rodu, ki so se vključili v tuje kulturne prostore. Posebna naloga v povezavi strokovnjakov za latinsko književnost in slovenskih literarnih zgodovinarjev pa je sistematična obdelava in ovrednotenje latinske književne produkcije na Slovenskem, ki je v starejših obdobjih le ena od normalnih oblik slovenske literarne ustvarjalnosti. Povezava strokovnjakov za različne literature je potrebna tudi za večje literarno teoretične naloge.

Navzven so potrebne predvsem interdisciplinarne raziskovalne povezave literarnih zgodovinarjev z umetnostnimi zgodovinarji in muzikologi z namenom celovitejše opredelitve posameznih umetnostnih tokov. Razen te povezave je za starejša obdobja slovenske literarne preteklosti potrebna še delovna zveza z zgodovinarji in etnologi (predvsem folkloristi) za celovito in usklajeno podobo slovenske kulturne zgodovine. Takšne interdisciplinarne povezave se že postopoma oblikujejo. Posebej pa je po-

membno sodelovanje literarnih zgodovinarjev z jezikoslovci, zlasti na področju stilistike.

MESTO LITERARNIH VED MED HUMANISTIČNIMI IN ZGODOVINSKIMI VEDAMI

V XIV. področni raziskovalni skupnosti združene vede predstavljajo osrednje »nacionalne« vede. Po sistematsko razmejenih področjih preučujejo življenje slovenskega etničnega prostora v zgodovini in v našem času.

Temelje za sistematično znanstveno delo na celotnem področju ustvarjata bibliotekarstvo in arhivistika z muzeologijo. Materialne, gospodarske, družbene in politične, pa tudi kulturne koordinate življenja v slovenskem nacionalnem prostoru raziskujeta arheologija in zgodovina. Oblike družabnega in občestvenega življenja v preteklosti in sedanjosti v njih izprepietu in celovitosti preučuje etnografija. Jezikoslovje opredeljuje sistem in zgodovinski razvoj temeljnega komunikacijskega in ustvarjalnega sredstva v nacionalnem prostoru — slovenskega jezika. Kulturno oziroma umetnostno nadstavbo preučujejo literarne vede, umetnostna zgodovina in muzikologija.

Ker slovenski prostor ni izoliran, marveč se vključuje v širši jugoslovanski pa v evropski in svetovni prostor, se tudi raziskovalno delo posameznih navedenih strok vključuje v širši strokovni okvir mednarodnega značaja. Posebej pa to svetovno dimenzijo humanističnih in zgodovinskih ved v slovenskem kulturnem prostoru opredeljuje orientalistika.

Literarne vede imajo v takšnem sistemu strok svoje posebno mesto, iz katerega izhajajo tudi posebne naloge. Kot najbolj »nacionalna« veda med raziskovalkami kulturne nadstavbe, pač zaradi jezika kot izraznega sredstva, ima dolžnost koordinacije umetnostnih ved. Ker pa je bila slovenska literatura vedno tesno povezana z življenjem in oblikovanjem slovenskega naroda, se mora literarna zgodovina povezovali tudi z zgodovino in etnologijo, predvsem zaradi svojih socioloških delovnih nalog. Njene tesne povezave z bibliotekarstvom pa ni treba posebej poudarjati, saj je dovolj utemeljena že v dosedanjem tesnem sožitju obeh strok, ki deloma zaposlujeta celo iste kadre.

Slovenistika v ZRN

Pred nedavnim je izšel članek o nemškem preučevanju južnoslovanskih jezikov in literatur v tem desetletju, ki ga je napisal münchenski slavist Peter Rehder (Die Südslavistik in der BR Deutschland, Ihre Entwicklung und Problematik 1970—1976, Südosteuropamitteilungen 1970, št. 4, str. 61—71). Uvodoma ugotavlja, da sta leta 1945 obujali le dve katedri za slovansko filologijo na zahodnonemških univerzah, in sicer v Münchnu (od 1911) in v Göttingenu (od 1938), da pa je v povojnih letih število slavističnih oddelkov na univerzah v ZRN naraslo na 22 in da ima več od polovice teh oddelkov po dve profesorski mesti. Potem pove, da se je v tem času rusistika osamosvojila kot študijski predmet, ker daje možnost zaposlitve v srednjih šolah. Gospodarske težave pa so sredi sedemdesetih let ta izredni razvoj slavistike v ZRN zaustavile in bodo verjetno povzročile tudi nazadovanje.

Osrednji del članka daje sistematičen tematski pregled objavljenih del iz jugoslovanskih jezikov in književnosti ter iz bolgaristike in se zaključuje s sumarično informacijo o projektih v delu, dodana pa je izčrpna bibliografija. Na tem mestu nas zanima le tisto, kar zadeva preučevanje slovenskega jezika in književnosti. Tu članek najprej omenja leksikalne članke o slovenskem jeziku in književnosti v novih izdajah Brockhausove in Meyerjeve enciklopedije in članke v priložnostnih zbornikih slavističnih razprav. Od teh so posebej zanimivi zbornik v počastitev umrlega münchenskega profesorja Aloisa Schmausa in izdaja njegovih del (o tem smo že poročali v JiS 1975/76, str. 87—90), ki bo zaključena s IV. knjigo predvidoma 1978, ter jubilejni zbornik v čast frankfurtskemu profesorju Alfredu Rammelmeyerju (Festschrift für Alfred Rammelmeyer, ur. H.-B. Harder, München 1975), v katerem sta tudi razpravi Petra Scherberja o Denisovem odmevu v slovenskem kulturnem prostoru (Michael Denis und die Anfänge der neueren Literatur Sloveniens, str. 185—196) in jezikoslovna Ch. Vasileva (Lehnprägungen im Polnischen und Slovenischen, str. 405—438).

Med monografijami in razpravami, ki so izšle v knjižni obliki, omenja Rehder pet publikacij s slovenistično tematiko. Disertacija Irene Wiehl, ki jo je branila na univerzi v Marburgu, obravnava krščansko terminologijo Brižinskih spomenikov

(Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler, München 1974, Slavistische Beiträge 78). Saarbrückenski habilitacijski razpravi Anneliese Läg Reid o ruskih sposojenkah v slovenščini smo že posvetili pozornost v našem časopisu (JiS 1975/76, str. 134—137), prav tako disertaciji Petra Scherberja o slovenski elegiji med leti 1779 in 1879, ki jo je branil leta 1969 na univerzi v Frankfurtu (JiS 1974/75, str. 219—225, 314—321). Razvoj slovenskega nacionalnega gledališča v XIX. stoletju je na primeru sprejemanja dramskih del Kotzebuea poskušal prikazati Gerhard Gieseemann (Zur Entwicklung des slovenischen Nationaltheaters, München 1975, Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 13). Tem delom nemških slovenistov je Rehder prišel še lani izšlo knjigo slovenskega literarnega zgodovinarja Jožeta Pogačnika (Von der Dekoration zur Narration, München 1977, Slavistische Beiträge 105), spregledal pa je zbornika razprav ob faksimiliranih izdajah Bohoričeve slovnice (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 4/2, München 1971) in Dalmatinove Biblije (ista zbirka 3/2, München 1976), ki sta izšla prav tako v založbi Rudolfa Trofenika kakor navedeni faksimili dveh Pohlinovih slovarjev in Trubarjeve Cerkovne ordninge.

Med deli v pripravi navaja članek tudi disertacijo o Prešernu.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Še o Jožefu Ficku

V št. 3—4 JiS nas je razvesélil zapis B. Jeranka o Jožefu Ficku, prekmurskem rojaku, ki je postal eden najpomembnejših pisateljev gradiščanskih Hrvatov. Zato, ker ga je »odkril« nekdo, ki ni menda doma v Prekmurju in zato, ker je tudi Ficko eden od mnogih primerov naših rojakov v družini, čeprav bratskih kulturah — ki jih pa doma ne poznamo. Popraviti pa je treba v sklepnem stavku zapisa trditev, da se »Fickova aktivnost... v slovenskem tisku nikjer ne omenja« in še kaj.

Fickovo delo so prekmurski izobraženci — podobno delavni — dobro poznali že pred prvo svetovno vojno, saj so že stoletja prihajali v Prekmurje številni duhovniki »Beli Hrvati« z Gradiščanskega in se tu udomačili — nekatere prekmurske mlade duhovnike »panslaviste« pa so že konec

19. stol. premeščali na zahtevo svetne oblasti med gradišćanske ali Bele Hrvate. Saj je npr. urednik prekmurskega mesečnika Marijin list, Ivan Baša, v letu 1908 in 1909 list urejal kot župnik v gradišćanski Novigori, že prej pa kot kaplan v Vrhuncih bil med ustanovitelj Kalendarja, ga tam sourejal in korigiral. Ti naši duhovniki so zajemali besedni zaklad svoje publicistike tudi iz — gradišćanske hrvaščine, kot je le-to bogatil Ficko s prekmurščino...

Ficka so v starejši prekmurski publicistiki večkrat omenjali, pozabili pa ga nismo tudi v naših dneh. Tako je zgodovinar Ivan Škafar v prekmurskem koledarju Stopinje za 1973 napisal Zgodbo o dveh bratih — Fickih iz Boreče, katerih mlajši je bil kot razbojnik obošen. Na koncu črtice je Škafar namenil dve strani Jožefu Ficku in njegovim sorodnikom, ki so se izšolali z njegovo ustanovo. Pove tudi, da »kašter« (iz kaštel) — Fickova mogočna hiša — ne stoji več. Našeteje vseh šest Fickovih knjig s skrajšanimi naslovi in pristavlja: »Vse te knjige so bile razširjene tudi v Prekmurju, posebno na Goričkem in pri porabskih Slovencih« (n. d., 103).

Nenatančno in napačno pa piše Jeranko o Fickovih knjigah. Kakih »Prisiških knjig« ni, celo ne iz 1802 — tako so pač imenovali gradišćanski Hrvati njegov molitvenik Nova hiža zlata, ki ga je pa sestavil z uporabo starejšega istoimenskega molitvenika Lovro Bogovića iz 1755 in so ga mnogo ponatiskovali. Pač pa je Ficko priredil verzificirani kratak Pregled staroga zakona in posebej »novoga zakona« (obojje 1824 v Sopronu) — prva gradišćanska priredba bibličnega besedila. Mnogo so ponatiskovali tudi njegov molitvenik Novo marijansko cvetje (1837).

Sam sem omenil Jožefa Ficka v polemičnem članku »Slovenci nismo — Hrvati« v peštanskem glasilu Demokratične zveze Južnih Slovanov Narodne novine — Ljudski list 12. maja 1977, str. 7. V tem tedniku je nekdo v št. 15 »odkril« knjižico Fileja Sedenica (Szedenich) Naši pisci i književnost, Sopron 1912, kot nekaj povsem neznanega, kot »Prva hrvatska istorija književnosti u Ugarskoj«. Ker me ta knji-

žica spremlja že nad 60 let, saj je ležala v mojem otroštvu stalno na pisalniku v našem domu, in ker sem že 1934 pisal v Časopisu za zgodovino in narodopisje, kako je v njej avtor pohrvalil našega Števana Küzmiča, kar so ponovili v Zagrebu v naših dneh..., sem v članku povedal: »Radi prepustimo Hrvatoma našega prekmurskega rojaka Jožefa Ficka, ker je pač pisal — hrvaški kot prisiški farnik. Toda naródl se je v Boreči, ne »u selu Boriće«, kot piše Sedenić«. Pokazal sem — in zato in zavoljo vsega sledečega ponavljam to v našem strokovnem glasilu — kako je Sedenić potvoril v nekako hrvaščino ne le naslov Küzmičevega Nouvega zakona, marveč tudi njegov nagrobni napis z drugimi dejstvi vred. Kako je Sedenić prištel med hrvaške pisatelje našega Imreja Agustića, ki je prvi prekmurski mesečnik Prijatelj od 1877 v podnaslovu imenoval »slovenske novine« — in ga današnja Enciklopedija Jugoslavije prav tako razglaša za hrvaškega pisatelja s popačenimi naslovi njegovih del, čeprav je bil prikazan že na prvih straneh Slovenskega biografskega leksikona, nadrobneje pa v reviji Slovenski jezik.

Razumljivo je, da je zaslužni Ivan Kukuljević v Hrvatski bibliografiji sredi preteklega stoletja razglasil marsikako prekmursko knjigo, posebno ponatise brez avtorjevega imena, kot »za ugarske Hrvate« (o tem natančneje I. Škafar v Bibliografiji prekmurskih tiskov, ki je v tisku pri SAZU), saj tedaj naših jezikov in narečij še niso toliko poznali. Pod ravniyo sodobnih zahtev pa je, da v »standardne« priročnike pišejo ljudje o knjigah, ki jih niso videli, prepisujoč stare diletante.

Danes sta slovstvo gradišćanskih Hrvatov in njega jezik raziskana v delu peštanskega slavista Lászlója Hadrovicsa: Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert, Budapest 1974, kjer je Jožef Ficko nadrobno obravnavan na str. 34—35 s poudarkom, kako močno je vplival s svojim slogom in jezikom na vse poznejše gradišćansko hrvaško slovstvo.

Vilko Novak
Filozofska fakulteta v Ljubljani